

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
Кафедра публічного управління та адміністрування**

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**Публічне управління продовольчою безпекою в
умовах війни**

Виконав:

студент магістратури за спеціальністю
281 Публічне управління та
адміністрування денної форми навчання
Бойко Андрій Володимирович

Науковий керівник:

к.держ.упр.
Баюк Микола Іванович

Рецензент:

м. Хмельницький – 2024 рік

АНОТАЦІЯ

Бойко А.В. – Публічне управління продовольчою безпекою в умовах війни.

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування.

Робота присвячена важливій науковій проблемі, пов'язаній із публічним управлінням продовольчою безпекою в умовах війни.

У першому розділі роботи автором зосереджено увагу на визначенні змісту продовольчої безпеки як складової економічної безпеки держави. Також систематизовано ключові принципи правового забезпечення продовольчої безпеки.

У рамках аналізу практичних аспектів публічного управління продовольчою безпекою визначено особливості публічного управління продовольчою безпекою в умовах війни, а також опрацьовані організаційно-правові інструменти забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни.

З метою вирішення виявлених проблем за темою дослідження у третьому розділі автором запропоновано пріоритетні напрями удосконалення публічного управління продовольчою безпекою в умовах війни. У тому числі йдеться про адаптаційний механізм публічного управління продовольчою безпекою. А також стратегічні завдання удосконалення публічного управління продовольчою безпекою.

Ключові терміни: безпека, продовольча безпека, війна, воєнний стан, публічне управління, пріоритети, стратегічні завдання, адаптаційний механізм.

SUMMARY

Boyko A.V. - Public management of food security in conditions of war.

Master's thesis for obtaining a master's degree in the specialty 281 Public management and administration.

The work is devoted to an important scientific problem related to the public management of food security in wartime.

In the first chapter of the work, the author focuses on defining the content of food security as a component of the economic security of the state. The key principles of legal provision of food security are also systematized.

As part of the analysis of practical aspects of public food security management, the features of public food security management in wartime conditions were determined, as well as the organizational and legal tools for ensuring food security in wartime conditions were elaborated.

In order to solve the identified problems on the topic of the study, in the third chapter, the author proposed priority directions for improving the public management of food security in the conditions of war. This includes the adaptation mechanism of public management of food security. As well as the strategic tasks of improving the public management of food safety.

Key terms: security, food security, war, martial law, public administration, priorities, strategic tasks, adaptation mechanism.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ	7
1.1. Зміст продовольчої безпеки як складової економічної безпеки держави	7
1.2. Правове забезпечення продовольчої безпеки	13
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	19
2.1. Особливості публічного управління продовольчою безпекою.....	29
2.2. Організаційно-правові інструменти забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни.....	35
РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	35
3.1. Адаптаційний механізм публічного управління продовольчою безпекою.....	35
3.2. Стратегічні завдання удосконалення публічного управління продовольчою безпекою.....	43
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59

ВСТУП

Актуальність теми. Продовольча безпека – це не просто стан забезпечення харчових потреб населення, а й фундамент для суспільно-державних відносин, тривалості життя громадян, здоров'я нації та збереження потенціалу країни. Якщо раніше країни хвилювались за забезпечення високих стандартів харчування, то сьогодні основна увага прикута до подолання світового голоду, викликаного російсько-українською війною. З іншого боку, сама Україна опинилась в стані, де голод є достатньо реальною перспективою. Знищення плідючих земель, неможливість повноцінно відновити сільськогосподарський цикл, знищення зерносховищ, мобілізація працівників села призвели до того, що Україна втратила можливість «прогодувати» себе самостійно. Тобто, наша країна зіткнулась з новим голодомором, який є частиною військового злочину наших ворогів. Отже, виявлення пріоритетних напрямів удосконалення публічного управління продовольчою безпекою в Україні під час війни є практично актуальною темою.

Аналіз основних досліджень і публікацій Варто вказати на те, що поставлена проблема є масштабною та охоплює багато сфер функціонування українського суспільства та всього світу. Дослідження продовольчої безпеки та особливостей публічного управління нею здійснюється такими вченими як О. Гойчук, І. Іртищева, Л. Рогатіна, О. Ільницька, З. Коваль, Д. Кулеба, П. Кулинич, Н. Родінова, А. Дергач, Г. Гудзь та інші. Ці дослідження розкривають потенційні небезпеки та горизонту пошуку, але потребують постійної актуалізації в умовах війни.

Мета і задачі дослідження. Мета магістерської роботи полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та розробці практичних пропозицій щодо удосконалення публічного управління продовольчою безпекою в умовах війни.

У відповідності до мети поставлені і послідовно вирішувалися такі основні завдання:

- визначення змісту продовольчої безпеки як складової економічної безпеки держави;
- опрацювання правового забезпечення продовольчої безпеки;
- визначення особливостей публічного управління продовольчою безпекою;
- систематизація організаційно-правових інструментів забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни;
- обґрунтування адаптаційного механізму публічного управління продовольчою безпекою;
- напрацювання стратегічних завдань удосконалення публічного управління продовольчою безпекою.

Об'єкт дослідження - процеси розвитку публічного управління продовольчою безпекою в умовах війни.

Предмет дослідження – теоретичні та практичні аспекти публічного управління продовольчою безпекою в умовах війни.

Методологія дослідження базується на загальних та специфічних методах наукового пізнання, складовими яких є методи аналізу і синтезу (для опрацювання теоретичних аспектів досліджуваної теми), методи якісного і кількісного аналізу (для визначення практичних аспектів досліджуваної теми), табличний, графічний (для наочності результатів дослідження). Теоретичною та методологічною базою магістерського дослідження стало ретельне вивчення основних досягнень вітчизняної і зарубіжної економічної думки стосовно публічного управління продовольчою безпекою в умовах війни.

Практичне значення магістерської роботи полягає у можливості застосування окремих узагальнень, висновків та пропозицій у практиці публічного управління продовольчою безпекою в умовах війни.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ

1.1. Зміст продовольчої безпеки як складової економічної безпеки держави

В останні роки увага світу прикута до продовольчих проблем. Забезпечення продовольчої безпеки будь-якої країни є головним пріоритетом світової економіки. Сучасні трактування продовольчої безпеки різняться залежно від думки авторів, але основна характеристика сутності цього поняття, а саме стабільне забезпечення населення продовольством, залишається незмінною у всіх визначеннях. Під продовольчою безпекою, на думку О.І. Гойчук під таким рівнем продовольчої безпеки населення розуміють забезпечення соціально-політичної стабільності, виживання та розвитку країни, людини, сім'ї та сталого економічного розвитку [11]. О.В. Кочетков і Р.В. Маркова вважають, що продовольча безпека – це прийняте в міжнародній практиці поняття, яке використовується для характеристики стану продовольчого ринку країни або групи країн і світового ринку [30, с.142-158].

На думку О. Чечеля, продовольча безпека – це стан, що характеризує захищеність продовольчих інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, при якому забезпечується правильно вимірний вплив факторів за наявності інформаційного середовища, охорона навколишнього середовища, прогнозування поточної ситуації, що сприяє забезпеченню життєдіяльності людини, розвитку економіки і промисловості, подолання кризових явищ і забезпечення якісною продукцією в достатній кількості всіх груп населення [58]. Продовольча безпека країни, згідно з визначенням Всесвітньої продовольчої програми, - це система, яка чітко працює на забезпечення всіх верств населення продуктами харчування відповідно до прийнятих фізіологічних норм за рахунок власного

виробництва продуктів та імпорту. продуктів харчування, які країна не може виробляти [50].

Найбільш поширеними є три підходи до визначення продовольчої безпеки. Представники першого підходу, переважно економісти з країн з розвинутою ринковою економікою, використовують трактування продовольчої безпеки, в якому ключову роль відіграє лише споживання. Вони вважають, що продовольча безпека означає забезпечення безпечного доступу людей до такої кількості їжі, яка необхідна їм для активного та здорового життя. Отже, для забезпечення продовольчої безпеки існують різні варіанти – імпорт чи самозабезпечення, і суттєвої різниці між ними при такому трактуванні немає. У деяких місцевих економістів норма споживання також персоніфікується як один стандарт.

Прихильники другого погляду наголошують на спроможності держави забезпечити необхідну кількість і види харчових продуктів, що є ще одним ключовим моментом у розумінні сутності харчової безпеки.

Відповідно до цього підходу досягнення продовольчої безпеки має на меті реалізацію таких основних напрямів вирішення проблеми: 1) підтримання продовольчих запасів на рівнях, достатніх для забезпечення якісного харчування; 2) забезпечення належного рівня платоспроможного попиту населення; 3) зменшення залежності від імпорту при одночасному захисті основних інтересів місцевих виробників.

Третій підхід базується на таких основних критеріях: кількість продовольчих товарів на національних продовольчих ринках, яка має бути достатньою для підтримання раціонального способу життя населення; доступність цих продуктів абсолютно для всіх груп населення. Вищезазначений підхід головним чином акцентує увагу на особистості та її зацікавленості в забезпеченні своєї базової потреби в їжі, тобто здатності забезпечити фізичну та економічну доступність їжі [20].

Продовольча безпека відображає систему факторів, а саме кількісні та якісні показники самозабезпеченості, використання наявних альтернативних

джерел ресурсів, рівні споживання ресурсів тощо. Все це становить три основні аспекти концепції:

1. Політичний – відображає здатність країни демонструвати стабільний позитивний міжнародний імідж як країни, що є конкурентоспроможною на зовнішніх сільськогосподарських ринках і забезпечує своїм громадянам повноцінне споживання продуктів харчування відповідно до прийнятих міжнародних стандартів і норм.

2. Економічний – характеризує здатність країни мобілізувати внутрішні ресурси та економічний потенціал сільського господарства для формування виробництва сільськогосподарської продукції та більшою мірою прогодувати людей за рахунок власного виробництва, забезпечуючи тим самим економічну незалежність від зовнішніх ринків.

3. Соціальний аспект – фактори, що зумовлюють зайнятість населення в аграрних секторах економіки з достатньою продуктивністю праці, її оплатою, забезпечують належну інфраструктуру функціонування сільської місцевості [22].

Тому продовольча безпека обов'язково включає не лише сторону споживання (з урахуванням фізіологічних норм), а й сторону виробництва (тільки за рахунок розвитку власного виробництва – необхідного імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства) [14].

Національна продовольча безпека є основною частиною економічної безпеки (рис. 1.1), а економічна безпека є невід'ємною частиною національної громадської безпеки. Під продовольчою безпекою країни розуміють, наскільки населення країни забезпечене екологічно чистими та здоровими продуктами харчування, виробленими в країні, відповідно до наукових стандартів і за доступними цінами, що сприяє збереженню та покращенню умов життя.

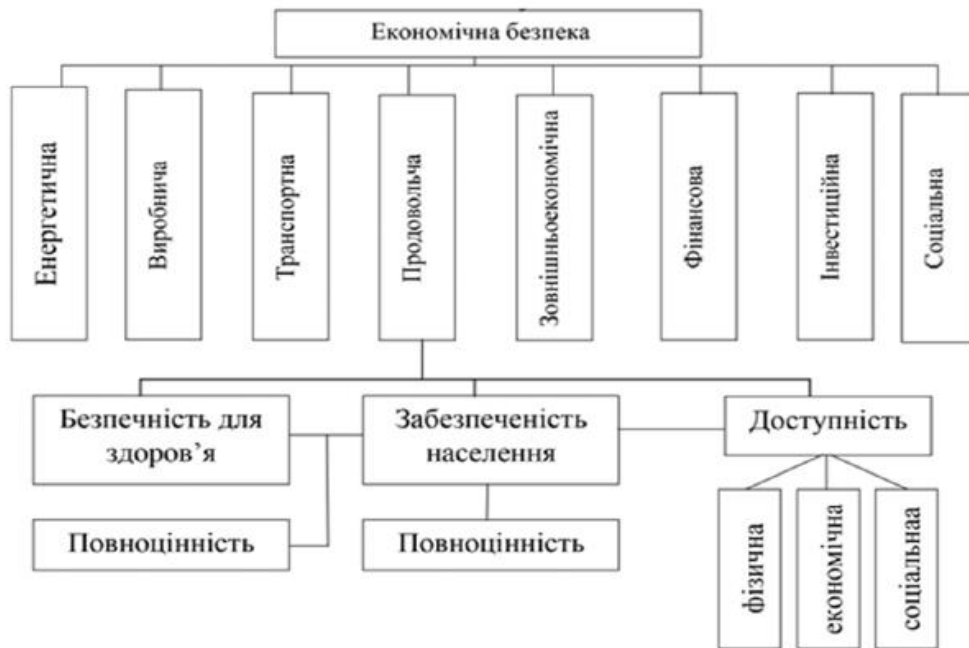


Рис. 1.1. - Продовольча безпека в структурі економічної безпеки держави

Джерело: [55].

Варто відзначити чотири основні виміри продовольчої безпеки [28, С.72-76]:

1. Доступність. Його вимірювання відображає кількість, якість і різноманітність їжі. Слід зазначити показники, що характеризують оцінку забезпеченості: енергетична достатність раціону; частка енергетичної цінності, яку забезпечують зернові, коренеплоди та бульби; середня кількість отриманого білка; середнє значення отриманих білків тваринного походження; середня кількість виробленої їжі;

2. Доступність. До її показників відносяться: фізична доступність, економічна доступність, яка характеризується індексом внутрішніх цін на продукти харчування, рівень недоїдання, масштаб.

3. Стабільність. Це тимчасовий фактор продовольчої безпеки. Міра стабільності поділяється на дві групи: перша група включає показники різних факторів, що характеризують схильність до ризику, друга група характеризується циклічними показниками шоків, такими як коливання пропозиції продовольства на внутрішньому ринку, політична нестабільність. і т.д.;

4. Використання. Його вимірювання також поділяються на дві групи: перша група включає змінні, які визначають ймовірність споживання їжі, зокрема показники доступу до води та санітарії, друга група містить показники, які характеризують кінцевий результат невідповідного споживання їжі. На характеристики національної продовольчої безпеки впливають нові загрози.

Ступінь продовольчої безпеки країни можна оцінити за такими показниками: стан здоров'я населення, як головна умова, що гарантує стабільний і поступальний розвиток країни; тривалість існуючого рівня життя та демографічна ситуація; наявність загальнодержавної програми розвитку сільського, лісового та рибного господарств; забезпечення населення продуктами харчування; ситуація в галузях, які виробляють продукти харчування; якість їжі; доступність продуктів харчування для всіх верств населення; розмір і можливість збільшення обсягів стратегічних запасів продовольства на випадок непередбачуваних та надзвичайних ситуацій; стан виробничої та науково-технічної бази; потенційні можливості захисту та покращення середовища проживання людей [55].

На рис. 1.2 подано модель продовольчої сфери економічної безпеки, яка відображає багатосуб'єктний склад її учасників в особі держави, її регіональних суб'єктів, окремих підприємств і домогосподарств.

Причинами продовольчої залежності країни є: 1) дефіцит продовольства, низький рівень платоспроможного попиту, що призводить до дисбалансу між попитом і пропозицією на внутрішньому продовольчому ринку; 2) залежність власного виробництва продовольчих товарів від поставок імпортової сировини, неконкурентоспроможність національного агропромислового комплексу; 3) недостатньо висока якість продукції та/або низька цінова конкурентоспроможність при достатній кількості продуктів харчування власного виробництва; 4) недостатній розвиток зовнішньої економіки та закритість внутрішнього продовольчого ринку; 5) низька ефективність аграрних суб'єктів господарювання; 6) збільшення зовнішніх

боргових зобов'язань в умовах нестабільного курсу національної валюти; 7) військові конфлікти, оскільки 60% голодуючих у світі проживають на територіях, уражених військовими діями; 8) кліматичні кризи, які спричиняють не лише загибель людей, а й знищення посівів і нездатність людей прогодуватися [52].

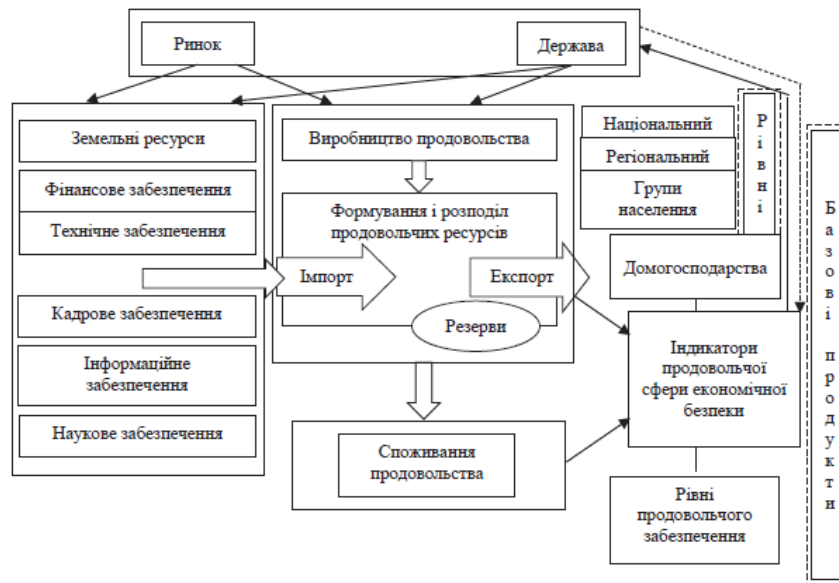


Рис. 1.2. - Модель функціонування продовольчої сфери економічної безпеки держави в умовах динамічності ринку

Джерело: [19, с.47-51].

Продовольча система економічної безпеки характеризується наявністю прямих і зворотних зв'язків між учасниками, які реалізуються за допомогою методів ієрархічної координації та стихійного порядку. Зворотний зв'язок між учасниками передбачає використання інструментів моніторингу параметрів елементів системи, в тому числі структури харчування населення.

Дослідження еволюції уявлень про зміст термінологічної конструкції «продовольча безпека» дозволяє зробити висновок, що незалежно від галузі наукових знань, у межах якої проводяться дослідження, та концептуальних підходів, які використовуються як їх сутнісні характеристики, дослідники виділяють самозабезпеченість національної економіки продуктами харчування, збалансоване та повноцінне харчування населення, якість продуктів харчування, їх доступність, поєднання державних і приватних

інтересів, що зумовлює необхідність державного регулювання продовольчої сфери при забезпеченні економічної безпеки [7; 8; 10; 16; 20 ;25; 34].

У цілому, зауважимо, що продовольчу сферу економічної безпеки можна трактувати як здатність національної економіки на основі реалізації власного ресурсного потенціалу забезпечувати якісними продуктами харчування поточні та надзвичайні потреби населення країни в цілому, а також у розрізі окремих соціальних груп відповідно до наукових норм.

1.2. Правове забезпечення продовольчої безпеки

Забезпечення продовольчої безпеки є одним із головних завдань будь-якої сучасної цивілізованої країни. Саме тому питання забезпечення продовольчої безпеки посідає важливе місце в концепціях національної безпеки більшості розвинутих країн, що зумовлює прийняття та розробку відповідних законів, державних стратегій і програм. Наприклад, у США в 1985 році був прийнятий Закон про безпеку харчових продуктів.

В Україні на законодавчому рівні відсутнє спеціальне правове регулювання відносин у сфері забезпечення безпечності харчових продуктів, незважаючи на неодноразові звернення науковців та розробку кількох проектів спеціального закону за останні десятиліття. Лише з початком повномасштабної війни російської федерації проти нашої країни ці питання актуалізувалися з новою силою. Законодавець був змушений вжити оперативних заходів для забезпечення продовольчої безпеки: 24 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [41]; 12.02.2022 - Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперервного виробництва та поставок сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» [40].

Цілком зрозуміло, що поспіхом прийняті законодавцем новели мають на меті якнайшвидше адаптувати законодавчі вимоги до існуючої ситуації та

спричинених нею проблем і таким чином запобігти продовольчій катастрофі. Проте зазначені кроки не формують науково обґрунтованого та системного підходу, не враховують потреб євроінтеграційних перетворень, необхідності запобігання продовольчій кризі в умовах воєнного стану та агроєкоциду, про що також зазначалося в попередніх публікаціях [33, с. 124-125]. У спеціальній юридичній літературі звертається увага на відсутність законодавчого механізму забезпечення рівня продовольчої безпеки України [26, с. 30–41].

За Глобальним індексом продовольчої безпеки [2] Україна після отримання рекордного врожаю зернових та олійних культур у 2021 році (107 млн тонн) за даними Держстату України посіла лише 58 місце, маючи високі показники доступності, якості та безпечності, але значно відстає від інших країн за ресурсами та сталим розвитком. Цілком прогнозовано, що у 2022 році ситуація значно погіршиться через ведення повномасштабної війни на території України: наша країна посідає 71 місце зі 113 можливих з 57,9 балами. Стан забезпечення продовольчої безпеки лише погіршився. Сьогодні весь світ спостерігає за тим, як ворог знищує сільськогосподарський потенціал нашої країни, як внаслідок артилерійських обстрілів руйнує зерносховища, перекидає морський шлях для експорту сільськогосподарської продукції, відмовляється виконувати Хлібну угоду, як десятки і у пожежах горять сотні гектарів зернових, як виконується закон про харчування військовополонених, мирного населення тимчасово окупованих територій та територій, де ведуться активні бойові дії тощо. Усе це створює реальну загрозу поглиблення продовольчої кризи як усередині країни, так і в світі.

Викладене дозволяє стверджувати, що Російська Федерація цілеспрямовано та свідомо використовує тактику «їжа як зброя», що є порушенням норм міжнародного гуманітарного та кримінального права. А також це дає підстави говорити про агроєкоцид як про своєрідний геноцид, який поглиблює світову продовольчу кризу та порушує права людини на

продовольство не лише в Україні, а й для населення країн, залежних від поставок української сільськогосподарської продукції, особливо в Азії і Африка.

Заборона навмисного використання голоду серед цивільного населення як методу ведення війни та порушення доступу цивільного населення та військовополонених до їжі та води під час збройних конфліктів закріплена на міжнародному рівні (Женевські конвенції про Поводження з військовополоненими та захист цивільного населення під час війни (1949)). Навмисне спричинення голоду у воєнний чи мирний час, згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду (1988), може бути визнано геноцидом або злочином проти людства.

У зв'язку з цим актуалізується питання вивчення агроєкоциду як правової категорії. Ця категорія є новелою аграрно-правової доктрини, яка ще не досліджена представниками юридичної науки. Термін «єкоцид» почав активно використовуватися з 70-х років ХХ століття. Був введений у науковий обіг А. Гальфссоном у 1970 р. як реакція на дії США у війні у В'єтнамі під назвою «тактика випаленої землі» — комплекс заходів із спалювання лісів напалмом, забруднення водойм і культурного шару ґрунту з хімікатами. Дотепер цей термін взагалі не вживається, а тим більше не вважається злочином і не отримав свого закріплення на міжнародному законодавчому рівні. Нині низка країн, зокрема Україна, Грузія, Казахстан та ін., уже запровадили єкоцид як злочин у національне законодавство, охарактеризували всі елементи його складу та встановили певну правову відповідальність за його вчинення [54, с. 355].

У національному кримінальному законодавстві єкоцид закріплений у розділі ХХ «Злочини проти миру, безпеки людини та міжнародного правопорядку» Кримінального кодексу України. Відповідно до ст. 441 КК, єкоцид - масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери чи водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть

спричинити екологічне лихо, караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років. .

Зазначений перелік злочинних діянь у ст. 441 Кримінального кодексу, як бачимо, не є вичерпним, але, на жаль, немає прямої вказівки на масове забруднення чи отруєння земельних ресурсів, зокрема сільськогосподарських угідь, які складають 70% земельного фонду держави і є основним засобом сільськогосподарського виробництва. Це при тому, що Конституція України приділяє цим ресурсам особливу увагу, наголошуючи у ст. 14, що земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави.

Криміналізація руйнування довкілля на міжнародному рівні сьогодні стала актуальною проблемою. У наукових колах точаться дискусії щодо необхідності поширення юрисдикції МКС на злочин екоциду, беручи до уваги серйозну шкоду, яку нанесені навколишньому середовищу під час збройних конфліктів. Відповідно до ст. 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [48] юрисдикція Суду обмежується найтяжчими злочинами, які стосуються всього міжнародного співтовариства, а саме: а) злочином геноциду; б) злочини проти людства; в) військові злочини; г) злочини агресії. Дивує відсутність у цьому списку екоциду. Адже об'єктом цього міжнародного злочину є безпека природи як середовища існування людини, навіть людства в цілому. І при цьому виникає питання: чи входить до об'єкта екоциду безпека агросфери як частини біосфери, придатної для використання в сільськогосподарському виробництві?

Як бачимо, агроєкоцид слід розглядати як окремий вид екоциду і розуміти умисне масове знищення або отруєння об'єктів і ресурсів агросфери (грунтів, водойм, лісів, посівів, насаджень і посівів сільськогосподарських рослин, сільськогосподарських тварин). тощо), а також вчинення інших дій, які можуть спричинити агроєкологічну чи продовольчу катастрофу.

Ця концепція закладає основу для розуміння агроєкологічної катастрофи та продовольчої катастрофи як наслідків агроєкоциду. Можна

зробити висновок, що агроєкоцид містить як елементи екоциду, так і елементи геноциду, оскільки мова може йти про спричинення продовольчої катастрофи, голоду і тим самим створити загрозу повного або часткового знищення груп населення, націй, народів певного регіону, країни. чи світ.

Сьогодні можна говорити лише про відшкодування збитків, завданих Російською Федерацією аграрному сектору України, українським аграріям та доквіллю. Проте шкода завдається не тільки матеріальним інтересам і виражається у втраті чи пошкодженні майна, завдається шкода доквіллю як середовищу існування людей і продовольчих інтересів, а також населенню України та світу. Наслідки цих збитків відчують не лише теперішні, а й майбутні покоління. Так, вчені встановили, що для відновлення зруйнованого 20-сантиметрового шару гумусу потрібно 1500 років і більше. А в найближчі 100 років зможе відновитися лише 0,5-2 см [46, с. 66]. Як вірно зазначає В.В. Носик, війна в Україні завдає колосальних збитків сільському господарству та екологічним системам на мільярди доларів, які об'єктивно не можуть бути відшкодовані фермерам, селянам, територіальним громадам, державі та українському народу в умовах воєнного стану. Тому питання щодо розробки законів на виконання ст. 41 Конституції України щодо відшкодування шкоди, завданої переліченим суб'єктам внаслідок російської агресії та геноциду та екоциду українського народу, оскільки ці питання мають регулюватися в чинному земельному, аграрному, природоресурсному, екологічному, цивільному та інші законодавчі акти [38, с. 33].

Тому вважаємо пропозицію щодо термінової криміналізації агроєкоциду як на національному, так і на міжнародному рівні цілком обґрунтованою. Це пов'язано з тим, що цей злочин має вкрай негативні наслідки для всього людства, такі як поглиблення глобальної екологічної та продовольчої кризи, знищення об'єктів і ресурсів агросфери в умовах глобального дефіциту ґрунтових ресурсів, води. та інші ресурси, придатні для виробництва сільського господарства тощо, і як наслідок – продовольча катастрофа та голод в окремих країнах, регіонах світу чи навіть у всьому

світі. Зазначені наслідки в умовах глобалізації набудуть загальнопланетарного характеру та вимагатимуть від міжнародного співтовариства невідкладних заходів щодо їх подолання, у зв'язку з чим агроєкоцид слід визнати одним із найтяжчих злочинів проти людства та встановити відповідну відповідальність. за його вчинення, як на рівні національного кримінального законодавства, так і на рівні міжнародного права.

Таким чином, проблема формування цілісного та дієвого правового механізму забезпечення продовольчої безпеки України та водночас криміналізації такого злочину, як агроєкоцид, є надзвичайно актуальною на сьогодні.

Нормативна база у цій сфері має бути системною та науково обґрунтованою, оскільки йдеться про гарантування природного права людини на життя в частині права на достатнє, безпечне та якісне харчування. З огляду на це назріла нагальна необхідність прийняття спеціального закону «Про продовольчу безпеку України» як основи національного механізму забезпечення продовольчої безпеки, який спрямований на вирішення конкретних завдань в умовах воєнного стану та агроєкоциду, що відповідають сучасним інтересам та очікуванням громадян, територіальних громад, українського суспільства та держави та сприятимуть післявоєнному відродженню аграрного сектору, подальшому вдосконаленню українського законодавства та суспільному прогресу, які неможливі без забезпечення країни продовольчою безпекою.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Особливості публічного управління продовольчою безпекою

Україна, будучи потужним виробником і нетто-експортером більшості видів агропродовольчої продукції, протягом усього періоду свого незалежного, довоєнного, розвитку практично не перебувала в стані продовольчої небезпеки. Зокрема, протягом останніх 10 років присутність вітчизняної агропродовольчої продукції на внутрішньому ринку країни оцінювалась у середньому на достатньо високому рівні — 83%. Виробництво більшості основних видів сільськогосподарської продукції дозволяло гарантувати країні продовольчу незалежність. Так, у 2020 р. виробництво зернових утримало перевищило внутрішні потреби країни. Оцінка вітчизняних показників споживання основних видів продовольства шляхом порівняння фактичного рівня продовольчого споживання з його нормативними показниками, затвердженими законодавчими документами, свідчить, що в передвоєнний період середні показники продовольчого споживання в країні подолали бар'єр мінімальних норм, хоча фактичний рівень харчування залишався ще відчутно меншим за раціональну норму (табл. 2.1).

Розглядаючи продовольчу безпеку України під час війни, варто наголосити на двох її складових: зовнішній і внутрішній. Вони залежать від балансу взаємодії між учасниками глобального харчового сектора. Україна, як завжди, надає перевагу зовнішнім партнерам у розвитку економічних відносин [35]. Перед початком війни Д.Кулеба на засіданні Комітету ООН зі світової продовольчої безпеки на його 47-й сесії в Римі зазначив: «Україна вже є гарантом продовольчої безпеки багатьох країн світу завдяки традиційно сильному продовольчому експорту. Комітет ООН зі всесвітньої продовольчої безпеки надає нашій країні додаткові можливості впливати на світову продовольчу політику. Україна й надалі посилюватиме свою роль як гаранта глобальної продовольчої безпеки» [31].

Таблиця 2.1. - Нормативне і фактичне продовольче споживання в Україні на 1 особу за рік, кг

Продукти	Норми продовольчого споживання			Відхилення фактичного споживання від мінімальних норм
	мінімальні	раціональні	фактичні у 2020 р.	
Хлібопродукти	95	101	96,6	1,6
Картопля	96	124	134	38
Цукор, кондитерські вироби	32	38	27,8	-4,2
Олія	8	13	12,3	4,3
Яйця, шт.	230	290	278	48
Мясопродукти	52	80	53,8	1,8
Молокопродукти	340	380	201,9	-138,1
Рибопродукти	12	20	12,4	0,4
Овочі, баштанні	105	161	164	59
Плоди, ягоди	68	90	56,5	-11,5
Усього, ккал за добу	2730	3373	2674	-56

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Як він зобов'язав українську державу підтримувати продовольчу безпеку в проблемних регіонах світу. Варто сказати, що, на жаль, навіть у воєнний час внутрішня продовольча безпека в цій сфері є пріоритетом насамперед для міжнародних неторгових організацій, і лише в другу чергу для органів державної влади.

Крім того, у сфері зовнішньої продовольчої безпеки державні органи повинні контролювати реалізацію національних інтересів суб'єктами господарювання через дозвільну систему. Так, дослідження Н. Родінової, А. Дергач та Г. Гудзь показали, що у 2021 році Україна продавала пшеницю до Нідерландів, які були активним противником євроінтеграції нашої країни. Активними споживачами нашої пшениці були також Китай та Іран, які в російсько-українській війні залишалися досить умовно нейтральними [50]. Тому зовнішня продовольча безпека має ґрунтуватися на національних інтересах як на геополітичному, так і на гео економічному рівнях. Це означає, що не варто підтримувати їжею того, хто не підтримує мир і гармонійний розвиток країни. Основним інструментом внутрішньої продовольчої безпеки є централізована державна система збору необхідних ресурсів, які мають використовуватись у надзвичайних ситуаціях – Державне агентство резерву

України. У частині другій статті першої Закону України «Про державний матеріальний резерв» до завдань цієї установи вказано про формування запасів сировини, матеріалів, технічних і продовольчих ресурсів для забезпечення стратегічних потреб України [44]. Варто лише подивитися на ЗМІ в Україні у 2022 році, щоб зрозуміти, що ця структура не змогла забезпечити продовольчу безпеку і це питання закрите міжнародними благодійними організаціями, волонтерами та бізнесом.

Виходом із ситуації є перехід на принципи державного управління продовольчою безпекою країни та передача цього питання до компетенції органів місцевого самоврядування. Вони повинні створювати власні запаси їжі та підтримувати їх. Це підвищить не лише відповідальність, але й активність громади. Щоб зрозуміти стан продовольчої безпеки, варто порівняти українські та європейські показники. Переходимо до світового індексу продовольчої безпеки, де у 2022 році Україна посіла 26 місце з 26 країн Європи [2].

Таблиця 2.2. - Показники продовольчої безпеки в Україні та Європі у 2022 рік

№ з/п	Чинник	Європа	Україна
1.	Продовольча безпека середовища	74,8	57,9
2.	Доступність продовольства	87,2	66,6
3.	Наявність продовольства	64,9	48,1
4.	Якість і безпека продовольства	80,2	71,3
5.	Стійкість і адаптація до змін клімату та безпеки	63,7	43,5

Джерело: [3].

Дивлячись на ці показники, можна побачити об'єктивні чинники – вплив війни на матеріальне становище громадян, погіршення екології внаслідок бойових дій та загрозу харчовому циклу. Однак ця таблиця демонструє недоліки у сфері державного управління – тобто контролю якості харчових продуктів та організації соціально-політичного опору майбутнім змінам.

Повернемося до виробників. Управління нашою країною вписується в управлінську парадигму минулих століть, яка передбачає пошук балансу між централізацією та децентралізацією як на рівні всієї країни, так і в харчовій промисловості. Двома головними завданнями державної адміністрації в цій сфері є збільшення пропозиції та демонополізація ринку, що забезпечить продовольством населення. Аналіз кількості підприємств та фізичних осіб-підприємців у сфері сільського господарства та природних ресурсів до початку широкомасштабної російсько-української війни [24] свідчить про чітку тенденцію до укрупнення агрохолдингів, що впливає на безпеку країни в цей період. поле.

На цій діаграмі ми бачимо перехід виробників і зберігачів продуктів харчування до статусу монополістів, які пожирають малий бізнес. У якийсь момент вони стануть впливовішими за державну владу, що може стати проблемою для продовольчої безпеки країни. Незвичайною спробою влади вирішити цю ситуацію є надання ділянок ветеранам АТО [45]. З одного боку, ці землевласники завжди підтримують країну продовольством у скруту.

З іншого боку, поєднання військової та сільськогосподарської практик вимагає додаткових знань та ефективної співпраці з існуючими представниками цієї галузі. Це означає, що питання збалансованості ринку землі та злагодженої співпраці землевласників стоїть досить гостро. Для вирішення цієї проблеми необхідно в рамках антимонопольної діяльності створити нові механізми управління, які зможуть забезпечити продовольчу безпеку країни на такому рівні після війни [35].

Звернемо увагу на розвиток тваринництва до початку пандемії Covid-19 та активної фази російсько-української війни. Аналіз інформації статистичного щорічника [29] показує, що приблизно з 2010 року в Україні спостерігається тенденція переходу від самостійного розведення тварин до організації великих підприємств у цій сфері. Значною мірою це пов'язано з підвищенням цін на корми та збільшенням витрат на логістику, що унеможлиблює утримання тварин на рівні домашніх господарств.

На відміну від важкої та легкої промисловості, штучне збільшення обсягів виробництва в цій сфері негативно впливає на безпеку продукції та всієї галузі. Гонитва за здешевленням добрив і кормів згубно впливає на кінцевого споживача, погіршуючи здоров'я населення.

Крім того, знищення великих птахофабрик під час російсько-української війни призвело до значного подорожчання продуктів, яке стало недосяжним для бідної частини населення країни. Якби виробництво було децентралізоване в кількох регіонах, то знищення одного з підприємств завдало б меншої шкоди населенню.

Переходимо до психології продовольчої безпеки, яка є надзвичайно важливою для виживання населення в умовах війни. Аналізуючи радянську модель правління у формі терору голодом, З. Коваль наголошує, що травма постгеноциду тяжіє над українським суспільством [27, С. 21]. Водночас українські підприємці, маючи попередній досвід голоду, під час війни взяли на себе додаткову відповідальність і поділилися з громадою основними продуктами харчування, щоб не повторити таку ситуацію в сьогоденні.

Прикладом може бути ситуація в Запоріжжі, де: У мирний час розважальний комплекс «Білуга» збирав тисячі гостей на гастрономічних фестивалях, а сьогодні долучився до перемоги». У закладі готують обіди для вимушених переселенців та захисників Запоріжжя – армії, тероборони, міліції, рятувальників та спецслужб. Понад 3000 порцій на день. Подібні випадки по всій країні стали не лише підтвердженням народження комерційного учасника соціального партнерства, а й фактом появи нових суб'єктів забезпечення продовольчої безпеки на рівні переробки та споживання їжі.

Нинішній міській владі варто підтримати ініціативу підприємців щодо створення асоціацій відповідальних перед громадою фермерів та представників харчової промисловості. Це означає, що в Україні замість лінії протистояння «держава – селяни – переробники продукції» має народитися

клас самодостатніх фермерів, які зможуть покращити продовольчу безпеку країни.

В Україні тривалий час існувала протекціоністська модель державного управління, яка передбачала пільгову підтримку виробництва та споживання продуктів харчування. Водночас сільське господарство і тваринництво настільки звикли до такої підтримки, що склалася певна закономірність у розумінні державного управління цією сферою. Так, І. Іртіштева, Л. Рогатіна, О. Ільницька роблять ґрунтовний аналіз продовольчої безпеки на рівні країни. Як наслідок, «захист сільгоспвиробника» [22, С. 7]. Сьогодні, в умовах війни, ця підтримка є надзвичайно важливою як з боку держави, так і міжнародних організацій. Проте передачі насіння та матеріальної допомоги недостатньо. Державно-приватні партнерства необхідні на національному та міжнародному рівнях. Водночас держава має вирішувати інші нагальні проблеми, а іноземні фермери та племінні підприємства не готові ризикувати.

Ще одним суперечливим напрямком державного управління у сфері продовольчої безпеки в перші роки незалежності України було встановлення цін на державні закупівлі зерна та товарів першої необхідності. У цьому випадку замість обмеження виробництва необхідно було стимулювати купівельну спроможність населення за рахунок загального розвитку ринку праці. Це означає, що державна система управління може використовувати не лише бюрократичні, а й ринкові інструменти, які посилюють суб'єктність виробників і споживачів харчових продуктів. У нашому світі війна – це не лише шлях руйнування та страждань, а й шлях інновацій. Важливим елементом успішної війни є ефективне спостереження, яке дозволяє армії відносно безпечно маневрувати. Так само технологічний моніторинг у майбутньому стане основою реалізації продовольчої безпеки в Україні.

Уже в 2020 році в доповіді ООН про розвиток сільського господарства говорилося про необхідність впровадження: «...точного землеробства, при якому вирощуються рослини та оптимізується використання праці, добрив,

пестицидів і водних ресурсів, необхідно використовувати супутники, системи позиціонування та дистанційного моніторингу» [5]. У нинішніх умовах супутниковий моніторинг важливий не тільки для точного землеробства, а й для спостереження за противником і захисту посівів. Варто наголосити, що зручний та сучасний обмін інформацією важливий не лише для повноцінного використання земель та обліку тварин, а й для своєчасного прийняття державних рішень щодо продовольчої безпеки.

П. Кулініч зазначає: «Прийняття рішень щодо розвитку окремих територій вимагає аналізу геопросторових даних та їх комплексної обробки» [32, с. 246-247]. Тому одним із головних завдань державного управління на майбутнє є створення ефективної, безпечної та доступної мережі доступу до інформації, яка дозволить покращити виробництво та споживання харчових продуктів без шкоди для національних інтересів.

Оглядаючись на результати дослідження, можна помітити, що більшість напрямів державної політики та державного управління у сфері безпечності харчових продуктів спрямовані на вибірковий протекціонізм, який реалізується за допомогою патерналістських інструментів впливу на виробничі процеси в галузі. У воєнний час ця акція є дуже доречною, але розуміння майбутнього є стимулом для розвитку інновацій у цій сфері, які також можуть використовувати військовий досвід у сфері супутникового спостереження та цифрових обчислень.

Існуюча система публічного управління продовольчою безпекою в Україні складається з комплексу заходів щодо протекціоністської підтримки сільськогосподарських товаровиробників та організації пільгового споживання їх продукції. Побудова довгострокової моделі продовольчої безпеки, яка дозволить подолати наслідки війни, потребує розвитку суб'єктності як з боку виробників, так і споживачів продуктів харчування. Цей суб'єктивізм має бути спрямований на відносини «відповідальний виробник – професійно активний споживач», які мають розвиватися в рамках державно-приватного партнерства.

При роботі з системою публічного управління продовольчою безпекою в умовах війни необхідно враховувати психологію учасників економічного циклу, тому без неї неможливо побудувати ефективне управління в цій країні. Війна стала поштовхом для виробників харчів пережити травму голоду 1932–1933 рр., зробивши їх відповідальними помічниками інших членів громади та всієї країни. Таким чином було подолано тенденцію до укрупнення та монополізації виробництва, яка спостерігалася протягом десяти років і загрожувала внутрішній безпеці країни. Однак цей виклик поглибив паніку населення, пов'язану з нестачею їжі, що поставило питання про нові напрямки інформаційної роботи на державному та муніципальному рівнях. Це означає, що в обох випадках держава має бути помічником і лідером суспільства.

Воєнні дії на території України критично вплинули на стан продовольчої безпеки країни, спричинивши:

- втрата наявних до війни запасів продовольства через їх фізичне знищення окупантами та відсутність значної кількості складських баз, розташованих на тимчасово окупованих територіях;

- відсутність фізичної можливості вести сільськогосподарську діяльність у багатьох ключових сільськогосподарських регіонах України (зокрема, у шести областях понад 50% території було та є охопленими військовими діями, а у трьох областях – аж половина території). уражені);

- критично недостатнє забезпечення аграріїв паливно-мастильними матеріалами, в тому числі дизпаливом, який наразі постачається лише через західний кордон;

- руйнування ланцюгів постачання сільськогосподарської сировини (засоби захисту рослин, насіння, добрива), що негативно впливає на сировинну забезпеченість усіх виробничих процесів і призводить до дефіциту, не завжди навмисної трансформації структури виробництва тощо;

- подорожчання сільськогосподарських робіт на фоні різкого скорочення експорту та неможливості з цієї причини поповнити фінансові ресурси сільгоспвиробників.

Усе це означало, що вже цього року виникла загроза втрати значних обсягів запасів зерна та сирової нафти в зоні бойових дій внаслідок: руйнування складів та розкрадання на тимчасово окупованих територіях; поглиблення кризи у тваринництві через руйнування багатьох племінних комплексів, нездатність багатьох із них нормально працювати, відсутність ветеринарної допомоги у прифронтових районах тощо; проблеми в плодоовочевій галузі через високу ймовірність відсутності виробництва плодоовочевої переробки, яка традиційно зосереджена переважно на півдні, нині тимчасово окупованих регіонів, та розкрадання значної частини запасів їх продукції. там; ймовірна нестача трудових ресурсів, особливо у виробництві таких трудомістких видів продукції, як овочі та фрукти; порушення ланцюгів постачання сільськогосподарської та продовольчої продукції від сільськогосподарського виробника до кінцевого споживача; різке скорочення імпорتنих поставок важливих для повноцінного харчування продуктів (риба, фрукти) через втрату портів; неможливість збільшення імпорту продовольчих поставок з ЄС через існування там контрактної системи поставок та обмежені можливості збільшення відповідного виробництва з європейських країн.

Тому очевидно, що під час воєнних дій важливість проблеми забезпечення продовольчої безпеки держави багаторазово зростає навіть у такій країні, як Україна, високий аграрний статус якої дозволяє захистити власне населення від голоду та недоїдання. Незважаючи на бойові дії, Україна, за словами уряду, має достатні запаси продовольчих товарів, оскільки виробляє в п'ять разів більше, ніж внутрішнє споживання. Таким чином, щорічно споживається 8 млн тонн пшениці, а на даний момент доступно 6 млн тонн, а крім того, , очікується, що у 2022 році аграрії зможуть зібрати приблизно 18 мільйонів тонн б.

Що стосується кукурудзи (її потрібно 7-7,5 млн тонн), то її маємо на два роки, очікуване виробництво оцінюється приблизно в 20 млн тонн, соняшникової олії – на п'ять років, цукру – на півтора роки. Також вважається, що з картоплею цього року проблем бути не повинно. Якщо заводи з переробки соняшнику відновлять роботу (навіть лише в найбільш безпечних районах), виробництво соняшникової олії перевищить річне внутрішнє споживання.

Водночас війна в Україні значно обмежила масштаби сільськогосподарського виробництва та змінила його структуру. Нинішній стан посівів озимих культур (яких до війни посіяно на 4,4% менше, ніж у 2020 році) оцінюють як задовільний, однак очікується суттєве зниження врожайності сільськогосподарських культур через неможливість вирощування повноцінних великих посівів, масштабне весняне підживлення та додатковий захист посівів внаслідок активних бойових дій у багатьох регіонах та руйнування ланцюгів постачання відповідних ресурсів. Однак навіть у відносно мирних регіонах сільськогосподарська діяльність з часом стає все більш проблематичною. Якщо весняна посівна велася значною мірою за кошти, накопичені фермерами, і її успіх загалом визначався воєнним станом відповідних територій, то в майбутньому обмежене постачання палива, добрив і засобів захисту рослин через втрату портів може мати значно більший вплив на динаміку сільськогосподарського виробництва та стан продовольчої безпеки країни [61].

Війна загострила й модернізувала питання необхідності модернізації та впровадження технічних і цифрових інновацій у сільському господарстві та тваринництві, що стало не лише нагальною необхідністю, а й способом виживання країни в майбутньому. Тому цифровізація продовольчої безпеки однозначно має бути передана Міністерству цифрової трансформації, щоб створити належну та сталу перспективу для практичного існування харчового циклу в Україні.

У цілому, аналіз рівня забезпечення продовольчої безпеки в країні показав, що його можна в цілому визначити як задовільний. Але війна погіршила майже усі показники. Військові дії позначилися на зростанні цін на енергоносії, добрива, продукти харчування тощо. Поряд з цим, прослідковується зниження доходів більшої частини населення в Україні, що негативно позначилося на економічній доступності населення країни до продовольства. Це вимагає розробки заходів щодо нівелювання (усунення) наслідків сучасних викликів та реалізації програми з попередження кризових явищ в забезпеченні продовольчими товарами населення України.

2.2. Організаційно-правові інструменти забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни

У перший день війни конституційною більшістю було ухвалено український закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки під час воєнного стану». Він передбачає спрощені правові механізми забезпечення швидкого залучення сільськогосподарських угідь країни до виробництва сільськогосподарської продукції під час воєнного стану. Зокрема, запроваджено автоматичне продовження на один рік договорів користування землями сільськогосподарського призначення всіх форм власності, оренди земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності для ведення товарного сільськогосподарського виробництва тощо [15].

Кабінет Міністрів України вжив наступних заходів для усунення матеріально-технічних проблем, з якими стикаються аграрії внаслідок бойових дій:

- створено Координаційну раду з питань логістики в сільському господарстві, яка шляхом взаємодії з органами місцевої влади та місцевого самоврядування, бізнесом та експертами сприятиме покращенню

транспортної логістики, зниженню транспортних витрат, скороченню часу транспортування вантажів тощо [56];

- запроваджено спрощену процедуру реєстрації сільськогосподарських машин і механізмів під час воєнного стану, яка передбачає обмеження переліку документів, необхідних для реєстрації техніки, до необхідного мінімуму; огляд автомобілів під час реєстрації здійснюватимуть, по можливості, державні інспектори; прийом заяв про реєстрацію автомобілів головними управліннями Держпродспоживслужби за екстериторіальною ознакою [23];

- спрощений доступ сільгоспвиробників до паливно-мастильних матеріалів. Наприклад, під час воєнного стану дозволено використання бензину та дизпалива, що відповідають екологічним стандартам Євро-3 та Євро-4, спрощено митні процедури поставок нафтопродуктів [43];

- полегшує доступ сільськогосподарських товаровиробників (фізичних або юридичних осіб – резидентів України, якщо їх засновники не є громадянами держави, визнаної Україною державою-агресором чи державою-окупантом, та/або особою, яка належить до терористичних організацій) до фінансових ресурсів. Зокрема, запроваджено пільгове кредитування придбання основних засобів та покриття всіх витрат, пов'язаних з веденням сільськогосподарської діяльності, у розмірі до 60 млн грн для сільгоспвиробників за ставкою 0% річних під час воєнного стану, а також у разі припинення або скасування воєнного стану - до закінчення терміну позики. Крім того, для забезпечення посівної кампанії для сільськогосподарських товаровиробників збільшено максимальний розмір державних гарантій на портфель до 80% від загальної суми основного боргу за кредитним портфелем банку-кредитора та 80% за кожною окремою позикою [42]. Станом на 13 квітня банки надали кредитів 2080 агровиробникам на суму 5,4 млрд грн (81,5% цієї суми отримано за програмою державних гарантій на портфельній основі) [9]. Практично

аналогічні кроки зроблені для підтримки дрібних сільгоспвиробників шляхом розширення державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» [18].

Заходи щодо продовольчої безпеки країни, які здійснюються на місцевому рівні, включають [13]:

- надання фінансової допомоги малим сільськогосподарським підприємствам. Так, у Львівській області у зв'язку з викликами воєнного стану ОДА внесла зміни до Комплексної програми підтримки та розвитку сільського господарства Львівської області, збільшивши обсяг фінансової підтримки до 22,2 млн грн. . Наприклад, надання фінансування для покриття відсотків за кредитами та комісій за обслуговування договорів фінансового лізингу в розмірі 1,5 облікової ставки НБУ, часткова компенсація вартості насіння окремих видів зернових та овочів, надання кредитів на пільгових умовах у до 500 тис. грн., дотації сільськогосподарським товаровиробникам на утримання корів усіх напрямків продуктивності до 2,5 тис. зл. грн/шт. [23];

- сприяння створенню комплексів з переробки сільськогосподарської продукції та виробництва харчових продуктів на інноваційній основі. Особливо актуальна така діяльність для західних регіонів України, куди спрямовуються передані підприємства. Прикладом є проект Agro.Food.Tech Park, який планується реалізувати у Львівській області. Він передбачає створення індустріального парку, який стане центром синергії проривних технологій у сфері сільського господарства та харчової промисловості та спеціалізуватиметься на переробці сільськогосподарської продукції, розробці нових видів продукції та її виробництві [24];

- забезпечення доступу всіх соціальних верств населення до продуктів харчування. Для цього районним військовим адміністраціям було надано право забезпечити контроль за встановленням роздрібних цін на окремі види продовольчих товарів (борошно пшеничне, макаронні вироби, батони, хліб, крупи гречані, крупи вівсяні, свинину, яловичину, туші птиці, молоко, масло,

вершки, яйця курячі, олія соняшникова та цукор-пісок) та ряд інших товарів [25].

Прикладами корпоративної соціальної відповідальності за забезпечення продовольчої безпеки в усіх регіонах України є:

- продовольче забезпечення Збройних Сил. Зокрема, сільгоспвиробники з різних регіонів країни забезпечують продуктами тваринного і рослинного походження харчові пайки для військовослужбовців [26];

- забезпечення постраждалих внаслідок війни, у тому числі внутрішньо переміщених осіб, продуктами харчування, а також забезпечення продуктами харчування для надання гуманітарної допомоги громадянам регіонів, де ведуться активні бойові дії. Понад 130 українських виробників продуктів харчування та представників українського бізнесу долучилися до такої діяльності за підтримки Мінагрополітики, яка відправила 1 млн продуктових наборів для постраждалих від війни та беззахисних верств населення [27].

У рамках громадської ініціативи, спрямованої на забезпечення продовольчої безпеки, слід виділити:

- вирощування продукції садівництва за підтримки Мінагрополітики, яка реалізує всеукраїнську ініціативу «Сади Перемоги». Останнє передбачає надання консультацій щодо ефективного садівництва, вирощування, зберігання та переробки овочів і овочів у домашніх умовах, визначення кількості продуктів харчування, які після задоволення власних потреб можна реалізувати на ринках або спрямувати на забезпечення армії та інших громадян [28];

- безоплатна державна допомога, зокрема міжрегіональна по всій країні, у забезпеченні домогосподарств насіннєвим матеріалом для вирощування основних овочевих рослин (моркви, капусти, цибулі, буряка, картоплі тощо), а також саджанцями ягід і плодів [29].

До формування продовольчої безпеки України в умовах війни залучені міжнародні інституції, підприємці та приватні особи. Основним інструментом міжнародної допомоги в цьому напрямку є постачання

високоякісного насіннєвого матеріалу українським аграріям та домогосподарствам. Таких прикладів багато. Зокрема, фермери Королівства Нідерландів у співпраці з Всеукраїнською Аграрною Радою, Програмою аграрного та сільського розвитку USAID та благодійним фондом SaveUA відправили першу партію високоякісного насіння різних видів овочевих та зелених культур. сільськогосподарських культур дрібним фермерам та домогосподарствам у 12 населених пунктах Уманського району [30]. 20 малих комерційних господарств Львівської області отримали від французьких фермерів 95 тонн насіннєвої картоплі [31]. Міністерство закордонних справ України спільно з Київською школою економіки запустили проект «Насіння для України». У рамках проекту фермери та компанії з ЄС, Великобританії та Канади надішлють сертифіковане насіння для вирощування в сезоні 2022 року в українські громади для подальшого розповсюдження серед фермерів та селянських господарств [32].

Крім того, уряд Королівства Бельгія через Спеціальний фонд реагування на надзвичайні ситуації та реконструкцію (SFERA) Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН виділив 500 тис. дол. США для пом'якшення негативного впливу війни на продовольчу безпеку беззахисних сільських домогосподарств в Україні (забезпечення дрібних фермерів сільськогосподарськими ресурсами та безумовними багатоцільовими грошовими трансфертами для запобігання накопиченню боргів) [33].

Водночас ми спостерігаємо зміцнення продовольчої безпеки країни від територіальних громад до органів місцевого самоврядування:

- проведення інтенсивної інформаційної роботи серед членів селянських господарств щодо можливостей отримання якісного іноземного насіння плодів та овочів;
- забезпечення широкого доступу селянських господарств до якісного насіннєвого матеріалу;
- залучення органів місцевого самоврядування до надання консультативної допомоги у сфері сільськогосподарського виробництва

(наприклад, у реалізації надлишків виробленої продукції) та створення комунікаційних мостів між малими сільськими сільськогосподарськими товаровиробниками та дорадчими службами з метою підвищення продуктивності фермерів у сільськогосподарському виробництві;

- запровадження програм підтримки тваринництва на регіональному рівні, які передбачатимуть дотації домогосподарствам за вирощування великої рогатої худоби, спрямовані на збільшення поголів'я великої рогатої худоби в господарствах населення.

Отже, можна зробити висновок, що діяльність, спрямована на забезпечення продовольчої безпеки в умовах військової агресії Росії, здійснюється на державному та місцевому рівнях, на рівні великих підприємств, дрібних товаровиробників сільськогосподарської продукції та населення, а також забезпечується за рахунок міжнародної допомоги. Разом з тим, на рівні територіальних громад доцільно активізувати роботу з інформування селянських господарств через дорадчі служби щодо можливості вдосконалення виробленої ними рослинницької продукції шляхом придбання якісного імпортного насіннєвого матеріалу, вдосконалення процесів вирощування продукції, і методи продажу їх надлишків. Також варто надати допомогу у вигляді дотацій селянським господарствам, які утримують велику рогату худобу.

РОЗДІЛ 3

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Адаптаційний механізм публічного управління продовольчою безпекою

За останнє десятиріччя сільськогосподарське виробництво в нашій державі не лише забезпечило підтримання певного необхідного рівня продовольчої безпеки, а й стало справжнім локомотивом національної економіки, який своєю експортною спрямованістю створює умови для погашення значних коливань економіки. вплив існуючих та нових загроз, зокрема Covid-19 та військової агресії Російської Федерації. Це базується на аналітичних даних Держстату, згідно з якими у 2020 році при внутрішньому споживанні зерна 5,4 млн тонн виробництво становило 72,3 млн тонн, що дозволило експортувати понад 50 млн тонн, забезпечивши тим самим надходження валютних надходжень, які так важливі для стабілізації ситуації в національній економіці. Подальша експортна орієнтація матиме тенденцію до посилення внаслідок сприятливої кон'юнктури українських виробників, яка складається на світових продовольчих ринках, що в цілому відповідає змісту гіпотези про зростання попиту на продукти харчування під впливом зростання чисельності і доходи населення світу.

На нашу думку, окрім зростання чисельності населення, попит на їжу також зростає через збільшення тривалості життя, а також зміни споживчого раціону, які віддають перевагу більш цінним продуктам тваринного походження. складний виробничий цикл, що забезпечує якісне задоволення основних харчових потреб. Проте саме виробництво розвивається повільніше через погіршення кліматичних умов і посилення тенденції до урбанізації, що обмежує сировинну базу. Загалом вплив усіх цих чинників створює додаткові можливості для українських виробників сировини, але водночас посилює сировинну орієнтацію національної економіки, що не можна ігнорувати експертам з безпеки в ракурсі появи нових загроз, таких як як: посилення

конкуренції між країнами, які експортують продукти харчування на більш перспективні ринки, зокрема в країни Близького Сходу; зростаючі вимоги до якості харчових продуктів; технологічний прогрес у переробці, транспортуванні та зберіганні харчових продуктів, що посилює відставання українських товаровиробників від іноземних конкурентів; зусилля економічно розвинутих країн створити більшу додану вартість, залишивши лише трудомістке виробництво, орієнтоване на сировину. Вже в останні роки з'явилися ознаки ідентифікованих загроз, які простежуються в структурі експорту та імпорту агропродовольчої продукції у 2021 році.

Уточнення окремих груп показало, що в рамках створеного агрегату частка зернових в експорті становила 45,8%, а порівняно з 2020 роком відбулося зростання вартості цієї групи на 31,2%. Різниця між обома структурами полягає насамперед у тому, що Україна експортує сировину та імпортує готову продукцію з високою доданою вартістю, створеною іноземними виробниками та, безсумнівно, негативно впливає на рівень продовольчої безпеки нашої країни з точки зору політичної, економічної та соціальні аспекти, описані вище. Цю ситуацію ми пов'язуємо з трансформацією економічної системи України, зокрема з процесами приватизації та проведенням аграрної реформи.

При значному збільшенні виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами фактичні результати діяльності підприємств переробної промисловості свідчать про падіння пропозиції продовольчих товарів за всіма позиціями за останнє десятиліття, що вкотре вказує на інший кут розгляду питання забезпечення продовольчої безпеки. Справа в тому, що агропідприємства орієнтовані на експорт зерна, тобто сировини з мінімальною доданою вартістю, обмежуючи площі та обсяги виробництва менш рентабельних культур. Переробна промисловість фіксує збитки через недовикористання виробничих потужностей для потреб внутрішнього та зовнішнього ринків, що виражається в скороченні обсягів виробництва харчових продуктів та частки готової харчової продукції в експорті. Загалом

у забезпеченні продовольчої безпеки спостерігається негативна тенденція через домінування інтересів індивідуального товаровиробника над інтересами держави в усіх трьох вищезазначених аспектах:

- неможливість задовольнити потреби населення у всіх продуктах харчування, необхідних для підтримання життєдіяльності та розвитку організму;

- втрата конкурентних позицій на окремих сегментах ринку місцевих продуктів харчування, особливо тих, що потребують складного технологічного процесу виробництва;

- обмеження власного виробництва продуктів харчування та наповнення внутрішнього ринку іноземною продукцією нижчої якості та вищих цін;

- ліквідація робочих місць на підприємствах переробної промисловості з подальшим зниженням рівня доходів населення і, як наслідок, економічної забезпеченості продуктами харчування;

- поглиблення сировинної орієнтації національної економіки з посиленням залежності від зміни кон'юнктури на світовому ринку.

Безперечно, ми визначили лише ключові моменти, які потребують пошуку шляхів вирішення проблеми продовольчої безпеки не на рівні окремого виробника, а на макrorівні, виходячи з поточної ситуації щодо трансформації сектору економічної системи в Україні. У зв'язку з тим, що агропромислові кластери не досягли необхідного рівня розповсюдження в Україні, рекомендується усвідомити сутність і специфіку функціонування кластерних структур як унікальної форми горизонтальної та вертикальної кооперації різних спеціалізацій та форми організації підприємства.

У перекладі з англійської термін «кластер» означає асоціацію, скупчення, щось на кшталт бджолиного рою, грудку з тисячі гілочок, географічно близьких об'єктів. Агломераційний підхід базується на посиленні узгодженої взаємодії між декількома підприємствами, згідно з яким така взаємодія можлива за умови, що розмір транспортних витрат не

перевищує середній. У сучасному розвитку значення географічної близькості дещо знижується, зокрема через посилення глобалізаційних процесів, які сприяють створенню транснаціональних кластерів, причому сприйняття кластера як «...об'єднання однорідних елементів, які можуть бути розглядається як самостійна одиниця, що володіє певними властивостями, виконує соціальні функції з більшою ефективністю, ніж окремих елементів і керуване ціле» [51, С. 6]. Наявність одного або кількох лідерів серед учасників кластеру, а також стабільні довгострокові відносини, що сприяють синергетичному ефекту, який створюється завдяки:

- зниження трансакційних витрат;
- кооперація підприємств з технологічно інтегрованими виробничо-торгівельними процесами;
- покращення конкурентних позицій за рахунок виходу на нові сегменти ринку та розширення асортименту продукції;
- взаємопідтримка учасників у доступі до ресурсів;
- пропонування споживачеві на ринку продукту вищої вартості;
- формування лідируючих позицій у бізнес-середовищі конкретного регіону за прихильного ставлення місцевої влади та населення;
- інноваційна діяльність учасників кластеру, які завдяки сукупному інтелектуальному потенціалу здатні запропонувати ринку нові рішення актуальних проблем;
- більш повне використання потенціалу природних ресурсів даної території.

Агропромислові кластери також характеризуються рядом специфічних параметрів, які не можна оминати. Можуть бути враховані такі параметри:

- географічний зв'язок з місцем функціонування більшості підприємств, особливо сільськогосподарських і промислових;
- координація процесу використання сільськогосподарських і промислових технологій для виробництва конкурентоспроможної та безпечної харчової продукції;

- тривалість співпраці через постійно існуючий попит населення на продукти харчування в результаті діяльності такого кластера;
- розподіл ризиків між учасниками кластеру;
- підвищення адаптивності до змін природних умов вирощування сільськогосподарської продукції та коливань кон'юнктури світового та внутрішнього ринку продовольства;
- циклічність біологічного процесу сільськогосподарського виробництва, що впливає на інтенсивність праці інших учасників кластеру;
- сезонні коливання цін на сировину, наприклад, зернові, що впливає на результати фінансово-господарської діяльності всіх учасників кластеру;
- необхідність входження в кластер транспортно-торгівельних підприємств через віддаленість від основної групи користувачів;
- важливість залучення наукових установ (у вирощуванні нових сортів зернових, стійких до зміни клімату, використання передових компонентів у виробництві харчових продуктів) та навчальних закладів (підготовка спеціалістів, які працюватимуть на складних сільськогосподарських і промислових машинах з вищій ступінь автоматизації).

Охарактеризовані конкретні параметри дозволяють зробити висновок, що для ефективного функціонування та виконання функцій у сфері забезпечення продовольчої безпеки постачальники (насіння, засоби захисту рослин, добрива), виробники (сільськогосподарські підприємства) та підприємства переробної промисловості (ППП), комерційні організації (оптова та роздрібна торгівля), наукові дослідження (інноваційні рішення) та навчальні заклади (підготовка кадрів). Ключову роль мають відігравати сільськогосподарські підприємства та підприємства харчової та переробної промисловості, адже перші займаються виробництвом та первинною переробкою зерна, а другі – вторинною переробкою, виготовленням готової продукції та її пакуванням. Інтерес перших – створити альтернативний варіант виробництва зернової продукції, тобто зменшити тиск з боку зернотрейдерів, які використовують період збору врожаю для зниження цін.

Інші купують надійного постачальника сировини для забезпечення власних виробничих потужностей і пропонують на ринок готову продукцію з високою доданою вартістю. Включення посередників сприяє прискоренню обороту коштів та контролю за цінами, що у поєднанні з науковими установами та навчальними закладами дозволяє досягти вищих позицій у моделі глобальних ланцюгів доданої вартості, тобто умовної підкови.

Загалом, створення агропромислового кластеру дозволяє збільшити глобальний ланцюжок доданої вартості завдяки участі українських підприємств у створенні більшої доданої вартості. Сучасна ситуація характеризується активізацією діяльності місцевих агропідприємств у таких мережах виключно за рахунок збільшення обсягів експорту сировини.

Активізація створення та розвитку агропромислових кластерів створить умови для участі більшої кількості українських учасників у постачанні готової продукції на внутрішній та світовий ринки, тобто зі збільшенням доданої вартості та позитивним впливом щодо забезпечення продовольчої безпеки в усіх трьох вищезазначених аспектах.

У межах розробленого механізму адаптації (рис. 2) чітко виділяються три блоки, які характеризують: поточну ситуацію, що склалася внаслідок трансформації економічної системи України; моделювання створення та розвитку агропромислових кластерів як елементів глобальних ланцюгів доданої вартості з уточненням цілей, завдань та пріоритетів державної політики; очікувані результати з точки зору ключових аспектів продовольчої безпеки, тобто політичних, економічних і соціальних.

Деякі моменти розробленого механізму адаптації потребують наступних уточнень:

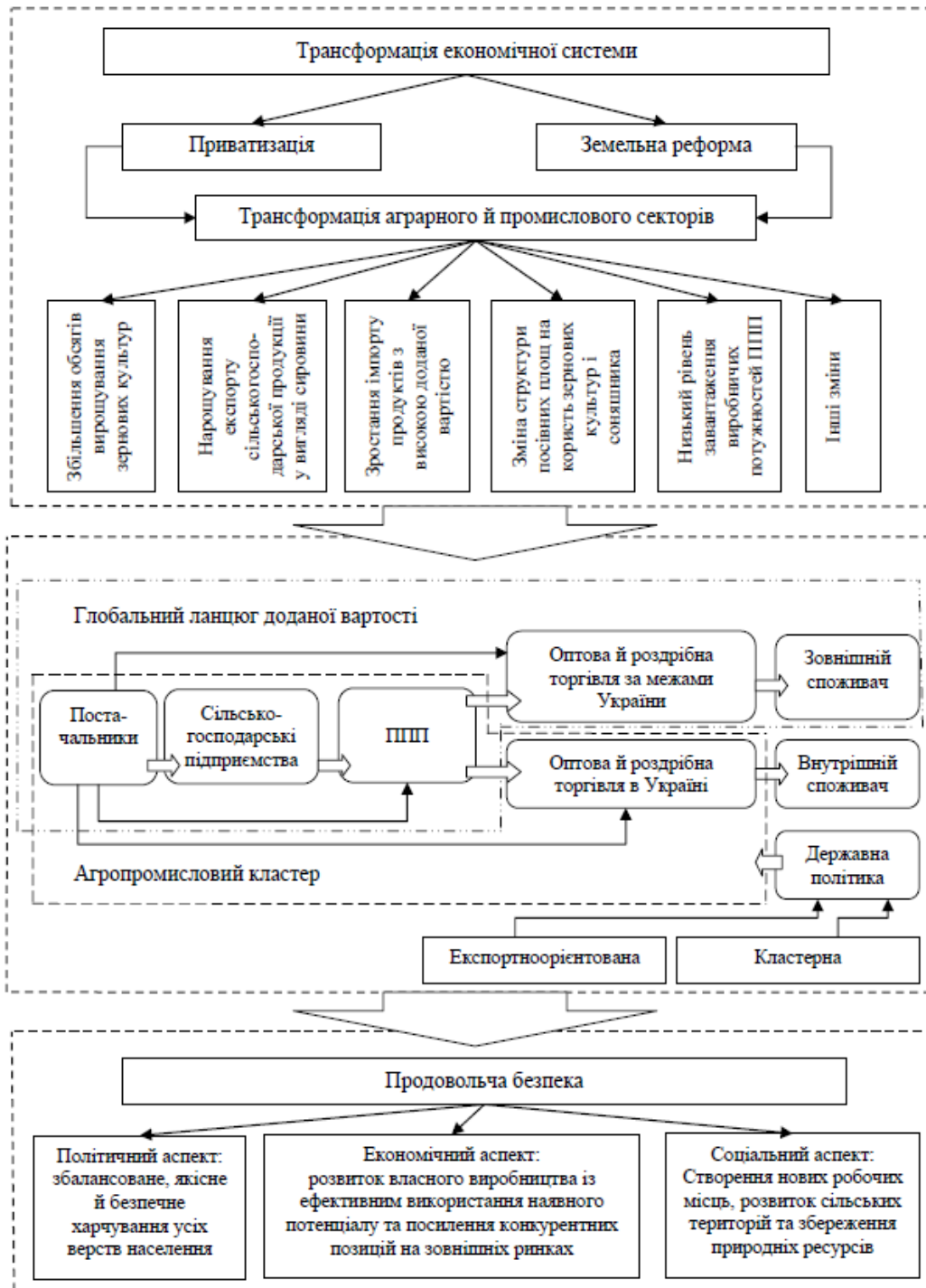


Рис. 3.1. - Адаптаційний механізм забезпечення продовольчої безпеки в умовах трансформації економічної системи України
Джерело: [57].

- розроблений механізм спрямований на створення агропромислових кластерів із зерновою спеціалізацією та подальшим виробництвом готової продукції, зокрема борошна, хліба та хлібобулочних виробів, макаронних, кондитерських виробів тощо. сировинна орієнтація експорту сільськогосподарської продукції з одночасною втратою конкурентних

позицій на внутрішньому ринку. Не можна заперечувати, що сама ідея може бути розроблена для інших видів сільськогосподарської продукції;

- зроблено спробу представити контури глобальних ланцюгів доданої вартості та агропромислового кластеру в графічній формі. У першому випадку додана вартість, на відміну від нинішньої ситуації, коли її фактично створюють лише виробники сільськогосподарської продукції, а потім продаж зерна іноземним зернотрейдером на недостатньо вигідних умовах, полягає у розширенні кола зв'язків на коштом українського ДПП. Паралельно визначається склад агропромислового кластеру, який сприятиме збільшенню обсягу доданої вартості, що створюється в нашій країні;

– ми підтвердили важливість подальшої орієнтації у розвитку експортного потенціалу країни, але виходячи з можливості пропонувати на зовнішніх ринках продукти харчування з вищим рівнем доданої вартості, тобто у вигляді готової продукції.;

- до умовної групи «постачальники» входять логістичні компанії, що постачають виробничі структури насінням, засобами захисту рослин і добривами, комплектуючими, необхідними для виробництва широкого асортименту продуктів харчування, а також наукові та освітні установи;

- окрім досягнення цілей, пов'язаних із політичними, економічними та соціальними аспектами забезпечення продовольчої безпеки, слід зазначити, що розглянутий вище синергетичний ефект досягнуто стосовно всіх учасників агропромислового кластеру;

- реалізація розробленого механізму адаптації дозволяє як краще задовольняти потреби споживачів харчових продуктів на внутрішньому ринку, так і розвивати експортний потенціал у глобальних ланцюжках доданої вартості [57].

Процес забезпечення продовольчої безпеки в сучасних умовах потребує уваги не лише до проблем виробництва основних продуктів харчування, а й до формування умов економічної доступності продовольства, що безпосередньо пов'язано з ефективністю економіки. підприємств та

покращення їх конкурентних позицій на внутрішньому та зовнішньому ринках, зокрема через участь у глобальних ланцюгах доданої вартості.

Поточна орієнтація на збільшення обсягів експорту зерна сприяє вирішенню тактичних завдань, тобто стабілізації національної економіки за рахунок валютних надходжень, тоді як у стратегічному вимірі поступово формується загроза продовольчій безпеці у вигляді сировинної орієнтації економіки та постачання продукції з низькою доданою вартістю на зовнішні ринки. Реалізація розробленого механізму спрямована на посилення участі українських підприємств, зокрема переробної промисловості, а також наукових і освітніх закладів у глобальних ланцюгах доданої вартості, результатом чого має стати постачання продуктів харчування з високим рівнем доданої вартості. значення. Процес зниження трансакційних витрат в агропромисловому кластері з метою покращення результатів його діяльності потребує подальших досліджень.

3.2. Стратегічні завдання удосконалення публічного управління продовольчою безпекою

Формування продовольчої безпеки України найближчим часом в умовах війни потребує об'єднання зусиль усіх зацікавлених сторін: центральних органів виконавчої влади, місцевих органів влади та місцевого самоврядування, підприємців, громадян та світової спільноти. Умовно всі заходи, спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки та збереження експортного потенціалу України, можна поділити на такі групи [13]: 1) заходи, що здійснюються державними установами на національному рівні; 2) допоміжні заходи, що здійснюються на місцевому рівні; 3) корпоративна соціальна відповідальність; 4) громадська ініціатива; 5) міжнародна допомога (рис. 3.2.).



Рис.3.2. – Заходи забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни

Серед пріоритетних завдань органів державного управління – своєчасне прогнозування та виявлення загроз продовольчій безпеці та обмеження негативних ефектів завдяки стратегічним запасам продовольства.

Основними характеристиками продовольчої безпеки держави є:

- здатність продовольчої системи виробляти сільськогосподарську продукцію, її імпортувати, забезпечувати ефективне зберігання та просування харчових продуктів до кінцевого споживача в обсягах, необхідних для задоволення раціональних потреб усіх соціальних груп населення (потенційна фізична доступність харчових продуктів);

- можливість споживання достатньо кількісного та збалансованого асортименту продуктів харчування, що відповідають прийнятим нормам харчування та якості, для всіх соціальних верств населення країни (економічна доступність);

- можливість споживання продуктів високої якості та в кількості, достатній для раціонального харчування за енергетичною цінністю та збалансованою за найважливішими харчовими речовинами (якість харчування);

- здатність продовольчої системи забезпечувати мінімальні вимоги безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини (продовольча безпека);
- економічна самостійність і максимальна автономність національної продовольчої системи, її здатність адаптуватися до коливань кон'юнктури світового ринку на основі раціонального використання наявного виробничого потенціалу та активної зовнішньоекономічної діяльності на світових продовольчих ринках (продовольча незалежність);
- здатність продовольчої системи мінімізувати вплив несприятливих політичних, економічних і природно-кліматичних умов на виробництво та постачання продовольства населенню в усіх без винятку регіонах країни (надійний доступ до продовольства) [11].

На нашу думку, зміцненню продовольчої безпеки держави сприяє ціла низка чинників, які, зокрема, систематизовані на рисунку 3.3. Серед них: техніко-технологічні, біологічні, фінансово-економічні, організаційно-правові, соціальні, еколого-природо-кліматичні, макроекономічні, кон'юнктурні, військово-політичні, техногенні. Ці чинники умовно можна поділити на дві групи: зовнішні та внутрішні.

Підтримуємо думку про те, що необхідно організувати комплексну систему моніторингу, збору, обробки, систематизації інформації про якість та безпеку харчових продуктів, виробництво, управління запасами та продовольчим постачанням, споживання продуктів харчування населенням (можливо, це справа державного аналітичного агентства України). Завдяки використанню сучасних засобів комунікації (Інтернет, мобільний зв'язок тощо) можливе створення державних інформаційних ресурсів у сфері забезпечення продовольчої безпеки.

Обов'язковим є організація оповіщення товаровиробників та надання дорадчих та дорадчих послуг органами державної влади у сфері програм державної підтримки галузі (програм впровадження) та механізмів регулювання ринків сільськогосподарської продукції.

В Н У Т Р І Ш Н І	ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ	<ul style="list-style-type: none"> - модернізація техніко-технологічної бази АПК; - освоєння інтенсивних та ресурсозберігаючих технологій виробництва; - створення ефективної системи селекції в рослинництві та тваринництві, зміцнення племінної бази
	БІОЛОГІЧНІ	<ul style="list-style-type: none"> - диверсифікація сортового складу сільськогосподарських культур та порід тварин; - зростання генетичного потенціалу с.-г. рослин та тварин; - створення нових типів трансгенних тварин та рослин
	ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ	<ul style="list-style-type: none"> - залучення інвестицій для розвитку інноваційної діяльності у вітчизняному АПК; - підвищення якості функціонування логістичних систем; - протекціоністська політика держави щодо вітчизняних товаровиробників; - поліпшення діяльності маркетингових служб та системи менеджменту якості; - підвищення платоспроможного попиту на продукти харчування; - підвищення конкурентоспроможності виробленої вітчизняної продукції; - вдосконалення механізмів державного регулювання АПК
	ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ	<ul style="list-style-type: none"> - удосконалення нормативно-правового регулювання агропродовольчого ринку; - розвиток інституційного середовища; - боротьба з тіньовою економікою
	СОЦІАЛЬНІ	<ul style="list-style-type: none"> - зростання впевненості населення у ефективності політики держави щодо забезпечення продовольчої безпеки; - розвиток соціальної інфраструктури сільських територій, підготовка та перепідготовка кадрів; - підвищення рівня доходів та якості життя населення
ЕКОЛОГІЧНІ, ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНІ		<ul style="list-style-type: none"> - наявність системи природоохоронних заходів; - попередження вимерзання посівів; - виробництво та застосування висококонцентрованих органічних добрив; - виведення морозостійких сортів, адаптованих порід худоби
З О В Н І Ш Н І	МАКРО-ЕКОНОМІЧНІ	<ul style="list-style-type: none"> - використання можливих переваг від членства України у СОТ, ЄАЕС та інших міжнародних альянсах; - вдосконалення зовнішньоекономічної політики, що регулює експортно-імпорتنі операції з продовольством; - зростання рівня світових запасів продовольства
	КОН'ЮКТУРНІ	- забезпечення адаптації вітчизняної економіки до змін кон'юнктури світового продовольчого ринку
	ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ	- забезпечення політичної стабільності та військового паритету у світовому співтоваристві
	ТЕХНОГЕННІ	- удосконалення системи прогнозування аварій та катастроф техногенного характеру

Рис.3.3. - Чинники зміцнення продовольчої безпеки в Україні
Джерело: [21].

Проведені дослідження допомогли встановити апробований напрямок вирішення продовольчої проблеми – збільшення виробництва продуктів харчування двома шляхами: перший – екстенсивний – розширення ріллі, пасовищ та інших, другий – інтенсивний – підвищення біологічної продуктивності наявних земель.

У країнах, що розвиваються, інтенсифікація сільського господарства пов'язана з біотехнологією, використанням високопродуктивних сортів (так звана «зелена революція») і нових методів обробітку ґрунту, подальшим розвитком механізації, меліорації. Проте досі аграрії не знайшли механізму підвищення врожайності сільськогосподарських угідь, хоча й застосовували сучасні технології обробітку землі та збільшення площі посіву.

Сьогодні орієнтація на екстенсивний спосіб вирощування не вважається перспективною, орієнтація має бути на інтенсивному методі шляхом використання новітніх агротехнологій, що є основою сталого розвитку сільського господарства. Органам державної влади відводилася пріоритетна роль як умова сталого розвитку сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки. Ми виділили шість умов забезпечення продовольчої безпеки країни, табл. 3.1.

Таблиця 3.1. - Напрями забезпечення продовольчої безпеки на національному рівні

Показники забезпечення продовольчої безпеки	Характеристика
фізична доступність продовольства	наявність продуктів харчування на усій території світу, регіону або країни у будь-який момент часу у кількості й асортименті, що відповідають платоспроможному попиту
економічна доступність продовольства	рівень доходів споживачів незалежно від соціального статусу й місця проживання, що дає змогу здобувати продукти харчування принаймні на мінімально необхідному рівні
сталість харчування й стабільність продовольчого ринку	визначається обсягами виробництва й запасів сільськогосподарської продукції, сировини й продовольства, рівнем і динамікою попиту та пропозиції, а також рівнем цін на зазначені товари
якість харчування й безпека продовольства для споживачів	запобігання виробництву, реалізації й споживанню неякісних продуктів харчування, здатних завдати шкоди здоров'ю
самозабезпеченість продовольством	задоволення потреб населення у продуктах харчування за рахунок національного виробництва
продовольча незалежність	стан, за якого у разі припинення поставок продуктів харчування з-за кордону не виникає продовольчої кризи

Примітка. Складено на основі [6].

Одним із напрямів підвищення ефективності місцевого агропромислового виробництва, забезпечення сталого розвитку має стати інноваційна модернізація [53, С. 119].

Причому держава має сприяти не тільки підвищенню продуктивності праці, що є перевагою великих фермерських господарств, а й всебічно підтримувати та заохочувати розвиток дрібних фермерів, адже їхнє банкрутство неминуче призведе до зростання безробіття, в результаті доходи зменшаться, а витрати збільшать бюджет.

В умовах початку другої хвилі світової економічної кризи вітчизняний агропромисловий виробничий сектор національної економіки має значні переваги порівняно з іншими галузями, оскільки, незважаючи на очікуване зниження споживчого попиту на товари першої необхідності, він не буде змінити. Стабільний попит на продовольчу продукцію зумовлює потребу у стабільному виробництві, насправді постійний попит на продовольство не створює об'єктивних умов для скорочення масштабів сільського господарства. Тому прискорення розвитку місцевого агропромислового виробництва сприятиме підвищенню рівня продовольчої безпеки країни та створить можливість створити додаткові конкурентні переваги національної економіки на світовому ринку.

Традиційно категорія «продовольча безпека» досліджується стосовно до соціально-економічних систем на глобальному, державному та регіональному рівнях [17].

Особливого значення в умовах трансформації основних підходів, концепцій і парадигм управління агробізнесом набувають механізми узгодження рішень і реалізації заходів на мікрорівні організаційно-управлінського та організаційно-економічного характеру. Така ситуація зумовлена тим, що інституційний вплив держави на формування мотивів та пояснень економічної поведінки сільськогосподарських підприємств та об'єднань не завжди спрацьовує, а з іншого боку, раціональна політика суб'єкта на мікрорівні може бути далекі від очікувань суб'єкта

інституційного регулювання. Завдяки соціально відповідальній та економічно раціональній ринковій поведінці сільськогосподарських підприємств проблема продовольчої безпеки вирішується на регіональному та національному рівнях.

Продовольча безпека – сукупність економічних, організаційних, технологічних, соціальних і екологічних факторів, спрямованих на стабільне функціонування агропромислового комплексу з метою забезпечення населення різноманітними та конкурентоспроможними продуктами харчування відповідно до наукових стандартів, створення необхідних страхових резервів та експорт надлишкової продукції [4].

Пріоритет уваги до сільськогосподарських товаровиробників зумовлений винятковою соціальною важливістю та необхідністю сільськогосподарської продукції та продуктів харчування для життя людини та суспільства. Аграрний сектор України разом із його основною складовою – сільським господарством є системною ланкою національної економіки, яка створює чинники захисту державного суверенітету – продовольчу, економічну, екологічну, енергетичну безпеку держави в певних межах, забезпечує розвиток технологічно суміжних галузей народного господарства, створює ринок сільськогосподарської продукції та продовольства. Аграрний сектор країни має виробничий потенціал, який значно перевищує потреби внутрішнього ринку, це одиниця, яка на даному етапі може стати локомотивом розвитку національної економіки та дати державі поштовх для інвестицій, технологій та соціального піднесення.

Фізична доступність харчових продуктів означає, що харчові продукти повинні бути доступні кожній людині, особливо певній групі споживачів, відповідно до прийнятих стандартів. На нашу думку, це поняття фізичної доступності слід розширити, включивши в нього фактори просторової доступності, тобто можливість отримання їжі в місцях проживання (розвиток транспортної, комерційної та соціальної інфраструктури). Економічна доступність продовольства визначає можливість будь-якого механізму

закупівлі продовольства за встановленим рівнем цін і доходів (з урахуванням надходжень продовольства від індивідуальних підсобних господарств) або право надання людям можливості отримувати продовольство в кількості, що покриває мінімальний споживчий кошик.

У 2050 році світові агровиробники повинні прогнати 9 мільярдів людей (очікується приріст на 2,5 мільярда людей за рахунок країн, що розвиваються). Основною функцією держави є забезпечення продовольчої безпеки кожної країни, адже лише під контролем державних органів можливе стале виробництво продуктів харчування, відкритість отримання та використання за рахунок приватного виробництва та імпорту. Держава може подбати про продовольче забезпечення через системи підтримки виробників основних продуктів харчування, регулювання експорту та тарифну політику. Важливим критерієм соціально орієнтованої економіки країни є ступінь дотримання продовольчої безпеки. Економічний розвиток країни, динаміка валового внутрішнього продукту, якість життя населення, тривалість життя та її зростання прямо пропорційні рівню продовольчої безпеки.

На думку експертів, важливе значення для світової продовольчої безпеки виступає зменшення виробництва зерна в Україні. Дійсно це питання потребує окремої уваги.

Щоб уникнути глобальної продовольчої кризи, спричиненої агресією Росії проти України, ФАО рекомендує країнам вжити ряд заходів.

1. Забезпечення прозорості ринку сільськогосподарської продукції. Для цього необхідно посилити та підтримати розвиток Системи інформаційного забезпечення аграрного ринку (AMIS), яка є міжміністерською платформою, створеною для підвищення прозорості продовольчих ринків. Він був створений у 2011 році міністрами сільського господарства країн G20 у відповідь на зростання цін на продукти харчування в 2007-2008 і 2010 роках у всьому світі.

2. Забезпечити глобальне фінансування імпорту продовольства, щоб допомогти країнам подолати наслідки зростання цін на продовольство. Ідея

полягає в тому, щоб задовольнити потреби лише країн із низьким і середнім рівнем доходу, які є нетто-імпортерами продовольства та отримувачами допомоги Міжнародної асоціації розвитку. Завдяки спеціальним умовам можлива автоматична стабілізація фінансування на майбутнє. Країни, які мають право, повинні збільшити інвестиції в сільське господарство, щоб зменшити свої майбутні потреби в імпорті.

3. Країни повинні утримуватися від запровадження експортних обмежень, оскільки це може призвести до подальшого зростання цін на продукти харчування та зниження довіри до світових ринків.

4. Пошук альтернативних постачальників для країн, залежних від українського та російського сільськогосподарського виробництва, забезпечення ефективного та раціонального використання наявних запасів зерна та збільшення виробництва місцевої сільськогосподарської продукції.

5. Вжиття заходів щодо запобігання поширенню африканської чуми та інших хвороб сільськогосподарських тварин шляхом впровадження сучасних методів розведення. Будь-які дії з подолання кризи не повинні посилювати продовольчу безпеку, а радше створювати стійкість до потрясінь.

Україна, як один із основних світових експортерів сільськогосподарської продукції, також має розробити та впровадити заходи щодо запобігання глобальній продовольчій кризі та забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки.

Ці заходи включають:

- створення логістичної системи, що дозволить відновити постачання сільськогосподарської продукції на експорт під час блокади морських портів російською армією;

- створення поновлюваних стратегічних запасів продовольства на випадок тривалої війни та неможливості забезпечення України продуктами харчування. Ці запаси допоможуть населенню уникнути голодної смерті в разі введення нормування харчування;

- розвиток науки, освіти, впровадження у виробництво новітніх зразків техніки і технологій, збільшення обсягів валової продукції. Покращення наявного генофонду у тваринництві, рибництві та рослинництві;

- дотримуватись політики охорони та відновлення природи, що в кінцевому рахунку гарантуватиме збереження та покращення середовища існування [59];

- підтримка українських фермерів. Для цього необхідно поповнити насіннєвий фонд, відновити запаси палива, закупити добрива та засоби захисту рослин. Розвиток тваринницької галузі також слід підтримувати шляхом забезпечення галузі достатньою кількістю медикаментів і кормів для створення резерву на випадок, якщо нормальна діяльність буде порушена збройним конфліктом або виснаженням запасів. Усі ці дії дозволять забезпечити Україну продовольством та відновити експортні поставки продукції до країн, які цього потребують;

- поглиблення співпраці з країнами, які підтримують територіальну цілісність і незалежність України, з міжнародними фінансовими та неурядовими організаціями та агентствами ООН, які можуть надати фінансову та гуманітарну допомогу нашій державі.

Через значне збільшення населення світу, кліматичні кризи, економічні наслідки COVID-19, постійні війни, попит на продукти харчування тільки зростає. Продовольча безпека мільйонів людей у різних частинах світу знаходиться під загрозою. Війна Росії з Україною лише погіршила ситуацію. Це може призвести до глобальної продовольчої кризи. Якщо війну якомога швидше не припинити і не вжити відповідних заходів, наслідки для найбідніших верств суспільства будуть плачевними.

Важливою задачею вирішення проблем продовольчої безпеки є запровадження інновацій у аграрний сектор, серед іншого, у систему публічного управління. Створення новітніх технологій дозволить наблизити українську економіку до рівня високорозвинених країн світу. Сьогодні інновації та конкурентоспроможність є реальними інструментами подолання

негативних наслідків військової агресії та факторів, пов'язаних з нею. У кризових економіках посилюється організаційно-управлінська роль держави. Тому українська влада має всіляко сприяти народженню та розвитку новітніх технологій, насамперед військової техніки, прискоренню використання її перевірених зразків в умовах війни. Держава зобов'язана стати гарантом інноваційної еволюції, щоб передбачити не лише нові можливості ворога, а й зайняти конкурентну позицію в умовах макроекономічної нестабільності та забезпечити сталий розвиток [36, С. 59].

Для покращення інновацій в аграрному секторі необхідна співпраця з міжнародним співтовариством. Це допоможе прискорити інноваційні процеси, залучити інвестиції та досягти кращих результатів у розвитку агроінновацій. Особливо під час війни варто використати можливість налагодити співпрацю з передовими інноваторами у сільському господарстві для обміну досвідом та розробки спільних інноваційних проектів у агропродовольчому виробництві. У національній системі формування продовольчої безпеки аграрний сектор потребує інноваційних підходів до розвитку. Інновації у формуванні продовольчої безпеки мають ґрунтуватися на інституційному, технологічному, екологічному та соціальному вдосконаленні системи управління сільським господарством, використанні сучасних цифрових технологій, нових наукових дослідженнях, інклюзивних ідеях, «розумних» аграрних інноваціях. Звичайно, в умовах війни та післявоєнної відбудови потреба в «розумних» інноваціях у сільському господарстві є особливо актуальною, оскільки необхідно зберегти діючі суб'єкти господарювання та швидко відновити втрачені можливості, пошкоджені ґрунти тощо. харчовий сектор має бути реалізований у процесному, проєкологічному та управлінському напрямках. Вони сприяють економічній стійкості продовольчої безпеки та створюють стійкість до криз.

Впровадження інновацій в аграрному секторі забезпечить його сталий та високопродуктивний розвиток, що сприятиме підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва, його екологічності та відповідності

гуманізуючим принципам епохи антропоцену. Інновації мають визначальне значення в системі формування національної та глобальної продовольчої безпеки та зміцнення економіки України.

У цілому, для забезпечення продовольчої безпеки в Україні необхідно вирішити наступні напрямки. По-перше, необхідно створити запаси продукції та запровадити науково обґрунтовані норми її використання. По-друге, необхідно наголосити на здійсненні самозабезпечення сільськогосподарською продукцією (особливо власного виробництва), а також державну підтримку та захист місцевих виробників, автоматичне регулювання імпорту продукції. По-третє, розробити логістичну систему постачання зернових та олійних культур, враховуючи бажання окупантів не допустити експорту української продукції, оскільки надходження коштів є надзвичайно важливим для наповнення державного бюджету та спроможності держави здійснювати як соціальні виплати та виплати на розвиток цих галузей економіки. По-четверте, і найголовніше, необхідно зробити все можливе, щоб якнайшвидше припинити цю жахливу війну, яка щодня забирає життя українців і ставить під загрозу життя мільйонів людей у всьому світі через ризик можливої голодної смерті.

ВИСНОВКИ

Магістерська робота присвячена важливій науковій проблемі, пов'язаній із забезпеченням публічного управління продовольчою безпекою. Основні результати дослідження полягають у наступному.

1. Продовольча система економічної безпеки характеризується наявністю прямих і зворотних зв'язків між учасниками, які реалізуються за допомогою методів ієрархічної координації та стихійного порядку. Зворотний зв'язок між учасниками передбачає використання інструментів моніторингу параметрів елементів системи, в тому числі структури харчування населення. Незалежно від галузі наукових знань, у межах якої проводяться дослідження, та концептуальних підходів, які використовуються як їх сутнісні характеристики, дослідники виділяють самозабезпеченість національної економіки продуктами харчування, збалансоване та повноцінне харчування населення, якість продуктів харчування, їх доступність, поєднання державних і приватних інтересів, що зумовлює необхідність державного регулювання продовольчої сфери при забезпеченні економічної безпеки. У цілому, зауважимо, що продовольчу сферу економічної безпеки можна трактувати як здатність національної економіки на основі реалізації власного ресурсного потенціалу забезпечувати якісними продуктами харчування поточні та надзвичайні потреби населення країни в цілому, а також у розрізі окремих соціальних груп відповідно до наукових норм.

2. У сучасних умовах війни у контексті забезпечення продовольчої безпеки актуальною є проблема формування цілісного та дієвого правового механізму забезпечення продовольчої безпеки України та водночас криміналізації такого злочину як агроєкоцид. Нормативна база у цій сфері має бути системною та науково обґрунтованою, оскільки йдеться про гарантування природного права людини на життя в частині права на достатнє, безпечне та якісне харчування. З огляду на це назріла нагальна необхідність прийняття спеціального закону «Про продовольчу безпеку України» як основи національного механізму забезпечення продовольчої

безпеки, який спрямований на вирішення конкретних завдань в умовах воєнного стану та агроєкоциду, що відповідають сучасним інтересам та очікуванням громадян, територіальних громад, українського суспільства та держави та сприятимуть післявоєнному відродженню аграрного сектору, подальшому вдосконаленню українського законодавства та суспільному прогресу, які неможливі без забезпечення країни продовольчою безпекою.

3. Війна в Україні значно обмежила масштаби сільськогосподарського виробництва та змінила його структуру. Нинішній стан посівів озимих культур (яких до війни посіяно на 4,4% менше, ніж у 2020 році) оцінюють як задовільний, однак очікується суттєве зниження врожайності сільськогосподарських культур через неможливість вирощування повноцінних великих посівів, масштабне весняне підживлення та додатковий захист посівів внаслідок активних бойових дій у багатьох регіонах та руйнування ланцюгів постачання відповідних ресурсів. Однак навіть у відносно мирних регіонах сільськогосподарська діяльність з часом стає все більш проблематичною. Якщо весняна посівна велася значною мірою за кошти, накопичені фермерами, і її успіх загалом визначався воєнним станом відповідних територій, то в майбутньому обмежене постачання палива, добрив і засобів захисту рослин через втрату портів може мати значно більший вплив на динаміку сільськогосподарського виробництва та стан продовольчої безпеки країни. У цілому, аналіз рівня забезпечення продовольчої безпеки в країні показав, що його можна в цілому визначити як задовільний. Але війна погіршила майже усі показники. Військові дії позначилися на зростанні цін на енергоносії, добрива, продукти харчування тощо. Поряд з цим, прослідковується зниження доходів більшої частини населення в Україні, що негативно позначилося на економічній доступності населення країни до продовольства. Це вимагає розробки заходів щодо нівелювання (усунення) наслідків сучасних викликів та реалізації програми з попередження кризових явищ в забезпеченні продовольчими товарами населення України.

4. Діяльність, спрямована на забезпечення продовольчої безпеки в умовах військової агресії Росії, здійснюється на державному та місцевому рівнях, на рівні великих підприємств, дрібних товаровиробників сільськогосподарської продукції та населення, а також забезпечується за рахунок міжнародної допомоги. Разом з тим, на рівні територіальних громад доцільно активізувати роботу з інформування селянських господарств через дорадчі служби щодо можливості вдосконалення виробленої ними рослинницької продукції шляхом придбання якісного імпортного насіннєвого матеріалу, вдосконалення процесів вирощування продукції, і методи продажу їх надлишків. Також варто надати допомогу у вигляді дотацій селянським господарствам, які утримують велику рогату худобу.

5. Процес забезпечення продовольчої безпеки в сучасних умовах потребує уваги не лише до проблем виробництва основних продуктів харчування, а й до формування умов економічної доступності продовольства, що безпосередньо пов'язано з ефективністю економіки підприємств та покращення їх конкурентних позицій на внутрішньому та зовнішньому ринках, зокрема через участь у глобальних ланцюгах доданої вартості.

Поточна орієнтація на збільшення обсягів експорту зерна сприяє вирішенню тактичних завдань, тобто стабілізації національної економіки за рахунок валютних надходжень, тоді як у стратегічному вимірі поступово формується загроза продовольчій безпеці у вигляді сировинної орієнтації економіки та постачання продукції з низькою доданою вартістю на зовнішні ринки. Реалізація опрацьованого у роботі механізму спрямована на посилення участі українських підприємств, зокрема переробної промисловості, а також наукових і освітніх закладів у глобальних ланцюгах доданої вартості, результатом чого має стати постачання продуктів харчування з високим рівнем доданої вартості. значення.

6. Для забезпечення продовольчої безпеки в Україні необхідно вирішити наступні напрямки. По-перше, необхідно створити запаси продукції та запровадити науково обґрунтовані норми її використання. По-

друге, необхідно наголосити на здійсненні самозабезпечення сільськогосподарською продукцією (особливо власного виробництва), а також державну підтримку та захист місцевих виробників, автоматичне регулювання імпорту продукції. По-третє, розробити логістичну систему постачання зернових та олійних культур, враховуючи бажання окупантів не допустити експорту української продукції, оскільки надходження коштів є надзвичайно важливим для наповнення державного бюджету та спроможності держави здійснювати як соціальні виплати та виплати на розвиток цих галузей економіки. По-четверте, і найголовніше, необхідно зробити все можливе, щоб якнайшвидше припинити цю жахливу війну, яка щодня забирає життя українців і ставить під загрозу життя мільйонів людей у всьому світі через ризик можливої голодної смерті.

Виконав:

Студент магістратури за спеціальністю 281
Публічне управління та адміністрування денної
форми навчання

«___» _____ 2024 р.

Підпис

Андрій БОЙКО

Ініціали, прізвище

Науковий керівник:

«___» _____ 2024 р.

Підпис

Микола БАЮК

Ініціали, прізвище

Робота допущена до захисту:

завідувач кафедри публічного управління та
адміністрування, д.держ.упр, професор

«___» _____ 2024 р.

Підпис

Едуард ЩЕПАНСЬКИЙ

Ініціали, прізвище

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Global Food Security Index Ukraine 2022. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-securityindex/>
2. Global Food Security Index. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index>
3. Pro Derzhavnyi rezerv Ukrainy: Zakon Ukrainy № 51/97-VR vid 24.01.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/97-%D0%B2%D1%80/print>
4. Sharman N., Wallace C.A., Jespersen L. Terminology and the understanding of culture, climate, and behavioural change—Impact of organisational and human factors on food safety management. *Trends in Food Science & Technology*. 2019. Volume 96. Pp. 13–20.
5. The State of Agricultural Commodity Markets 2020. Agricultural Markets and Sustainable Development : Global value chains, smallholder farmers and digital innovations. URL: <http://www.fao.org/publications/soco/en/>
6. Антощенкова В.В. Складові та напрями управління продовольчою безпекою. *Аграрні інновації*. 2023. № 18. С.222-227.
7. Бабич М.М. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки в Україні. *Агросвіт*. 2017. № 3. С. 32–39.
8. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2020. 12 с.
9. Банки видали аграріям кредитів майже на 5 млрд 434 млн грн. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*: сайт. 14.04.2022. URL: <https://minagro.gov.ua/news/banki-vidali-agrariyam-kreditiv-majzhe-na-5-mlrd-434-mln-grn>
10. Березін О.В. Проблеми формування продовольчого ринку України : монографія. Київ : Вища школа, 2002. 211 с.
11. Гойчук О.І. Продовольча безпека. Житомир: Полісся. 2004. 348 с.
12. Голікова К.П. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки в умовах трансформації національної економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.03 «економіка та управління національним господарством». Запоріжжя, 2017. 20 с.
13. Дуб А.Р. Перспективи забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни. *Економіка та управління національним господарством*. 2022 Випуск 2 (154). С.22-29.
14. Дудар Т. Проблеми забезпечення якості сільськогосподарської продукції та продовольства у агробізнесі. *Вісник ТНЕУ*. 2014. № 3. С. 37-48

15. Закон про продовольчу безпеку в умовах воєнного стану: роз'яснення щодо застосування. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*: сайт. 08.04.2022. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zakon-pro-prodovolchu-bezpeku-v-umovah-voennogo-stanu-rozyasnennya-shchodo-zastosuvannya>
16. Залізнюк В.П. Оцінка індикаторів продовольчої безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 2. С. 128–133.
17. Заходим М. Продовольча безпека та її місце у структурі економічної безпеки держави. *Інноваційна економіка*. 2022. №1. С. 31–37. doi:<https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.1.4>
18. Зміни до програми «Доступні кредити 5-7-9%»: підтримка посівної кампанії та активація підприємництва. *Урядовий портал*: сайт. 28.03.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zmini-do-programi-dostupni-krediti-5-7-9-pidtrimka-posivnoyi-kampaniyi-ta-aktivaciya-pidpriyemnictva28032022>
19. Зоря О. П. Теоретико-методичні засади сталого розвитку сфери продовольчої безпеки у системі економічної безпеки держави. *Причорноморські економічні студії*. 2021. Вип. 69. С. 5-9.
20. Зоря О.П., Овчарук О.М., Мауер Д.Р. Концептуальні основи управління продовольчою безпекою держави в умовах інвестиційно-інноваційного розвитку аграрної сфери. *Причорноморські економічні студії*. 2021. Вип. 63. С. 47–51.
21. Іванов С.В., Юдіна С.В. Забезпечення національної продовольчої безпеки. *Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету*. 2022. № 2(5). С.8-15.
22. Іртищева І. О., Рогатіна Л. П., Ільницька О. С. Продовольча безпека – важливий елемент економічної та національної безпеки. *Агросвіт* № 22. 2020. С. 3-8.
23. Кабмін спростив реєстрацію агротехніки у період воєнного стану. 13.04.2022. *Agravery*: сайт. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/kabmin-sprostiv-reestraciju-agrotehnik-i-u-period-voennogo-stanu>
24. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
25. Клименко Н.А. Регіональні аспекти продовольчої безпеки України. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. С. 56–64.
26. Коваленко Т.О. Поняття, ознаки та критерії продовольчої безпеки за законодавством України та інших держав. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 1 (20).С. 30–41.

27. Коваль З. Терор голодом як злочинний управлінський засіб злому психологічної стійкості українського народу. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. Вип. 1. С. 19-24.
28. Колісник Г.М. Продовольча безпека України та особливості її розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 5(115). С. 72–76.
29. Комплексні статистичні публікації. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
30. Кочетков О. В., Марков Р. В. Формування системи показників продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2002. № 9. С. 142-158.
31. Кулеба Д. Україна зміцнює роль гаранта світової продовольчої безпеки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/>
32. Кулинич П. Ф. Завершення земельної реформи в Україні: правові проблеми. *Правова держава. Випуск 31*. Київ : Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2020. С. 232-241. DOI: 10.33663/0869-2491-2020-31-232-241
33. Курман Т.В. Агробізнес та продовольча безпека: загрози та проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 122–126.
34. Марчук О.Г. Продовольственная и экономическая безопасность Украины. URL: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/nvnau_eamb/2011_168_1/11mog.pdf
35. Масюк О.П., Заїка О.В. Публічне управління продовольчою безпекою в Україні під час війни. *Вісник ХНТУ*. №4(83). 2022. С.165-171
36. Михасюк І., Косович Б. Конкурентні переваги інноваційних продуктів оборонних галузей в умовах збройних конфліктів. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*, 2020. Випуск 58. С. 51–61.
37. Мостова А.Д. Сучасний стан продовольчої безпеки України та методичні підходи до його оцінки. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 43. С. 59–68.
38. Носік В.В. Законодавче забезпечення права на доступ до використання сільськогосподарських земель в умовах воєнного стану як передумови продовольчої безпеки. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доп. учасників Міжнар. наук.-практ. онлайн/ офлайн конференції (м. Київ, 16 верес.2022 р.)*. Київ: ФОП Ямчинський О.В.,2022. С. 31–34.
39. Пономаренко Т.В. Продовольча безпека як складова економічної безпеки: ключові загрози. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 30-1. С. 189–192.
40. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час

- воєнного стану Закон України від 12 травня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text>
41. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>
 42. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723: постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 р. № 274. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274-2022-%D0%BF#Text>
 43. Про внесення змін до Технічного регламенту щодо вимог до автомобільних бензинів, дизельного, судових та котельних палив: постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2022 р. № 292. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/292-2022-%D0%BF#Text>
 44. Про державний матеріальний резерв: Закон України від 24.01.1997 р. № 51/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/97-%D0%B2%D1%80#Text>
 45. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України № 3551-ХІІ від 22.10.1993. URL:
 46. Проблеми правового забезпечення в умовах глобалізації і воєнного стану. *Продовольча безпека в умовах сучасних викликів: національно-правовий та міжнародний аспекти*: зб. матер. та тези доп. учасників Дискусійної панелі VI Харків. міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 07 жовт.2022 р.) / за ред. Т.В. Курман, В.П. Станіславського. Харків: Юрайт, 2022. С. 64–68.
 47. Пчелянська Г.О., Пришляк Н.В. Формування продовольчої безпеки в умовах трансформації економіки України. *Ефективна економіка*. 2019. № 2. С. 39–46.
 48. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#-Text
 49. Родінова Н., Дергач А., Гудзь Г. Світова продовольча криза як наслідок російсько-української війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1463/1408>
 50. Родінова Н., Дергач А., Гудзь Г. Світова продовольча криза як наслідок російсько-української війни. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1463>

51. Саблук П.Т., Кропивко М.Ф. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 3–12.
52. Сиротюк Г.В. Продовольча безпека – складова економічної безпеки країни: матеріали круглого столу (15 травня 2015 року). Львівський НАУ. Львів. С. 64-67.
53. Сурілова О. О. Продовольча безпека в умовах пандемії. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. МОН України, НУ«ОЮА». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 28. С. 117–123.
54. Уколова В.О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. *Юрид. наук. електронний журнал*. 2021. № 10. С. 353–356. URL:http://www.lsej.org.ua/10_2021/92.pdf
55. Ульянченко А. В., Прозорова Н. В. Продовольча безпека – основа національної безпеки держави. Congressworld. 2017. URL:: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5.
56. Уряд створив Координаційну раду з питань логістики в сільському господарстві. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*: сайт. 11.04.2022. URL: <https://minagro.gov.ua/news/uryad-stvoriv-koordinacijnu-radu-z-pitan-logistiki-v-silskomu-gospodarstvi>
57. Харабовський Ю.І. Адаптаційний механізм забезпечення продовольчої безпеки. *Ефективна економіка*. 2022. № 9. С.1-14.
58. Чечель О.М. Принципи та механізм державного регулювання економіки. *Демократичне врядування*. 2014. №. 13. URL:: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_
59. Шевченко Н.О. Продовольча безпека як політичний та економічний пріоритет держави. *Інвестиції: практика та досвід*. №3. 2011. С. 111-113.
60. Шишлюк В.Р., Самокиш В.П. Правове забезпечення продовольчої безпеки України: сучасний стан та перспективи. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 133–138.
61. Шубравська О.М., Прокопенко К.О. Забезпечення продовольчої безпеки України: повоєнний контекст. *Економіка України*. 2022. № 7 (728). С.21-42.